

**„...NEKEM IS VAN EGY HŐSTETTEM,
AMIVEL DICSEKEDNI LEHET”**

Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben

szerkesztette:

HANSÁGI ÁGNES ÉS HERMANN ZOLTÁN

Tempevölgy könyvek

Balatonfüred

2023

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

Dráma és dramatizáció

Szilágyi Márton: Egy legendásított színműírói pályakezdés különös története	15
Vaderna Gábor: Cross-dressing a színpadon	33
Szalisznyó Lilla: Textológiai és filológiai megfontolások Jókai Mór regényadaptációinak (újra)értelmezése kapcsán	64
Fülöp Dorottya: Jókai, a kísérletező	109

Adaptáció

Eisemann György: Politika és poétika Jókai Mór Dózsa-drámájában és Erkelék megzenésítésében	145
Zentai Mária: A <i>Szaftitól A cigánybáróig</i>	158
Gerencsér Péter: Kötelezők, másodkézből	179
Szajbély Mihály: <i>Az arany ember</i> az akusztikus térben	199

Jelenlét és teatralitás

Hermann Zoltán: Gyémántok és operettprimadonnák	227
Kiss A. Kriszta: „...ezen színpadi föllépésem teljes sikert aratott”	246
Hansági Ágnes: Jókai, a himnuszköltő	273

Névmutató	317
-----------------	-----

Hansági Ágnes

JÓKAI, A HIMNUSZKÖLTŐ

Színpadiasság, performansz és bukás három felvonásban¹

A Magyar Szalon 1894 januárjában különszámmal tisztelgett az ötvenéves írói jubileumát ünneplő író előtt.² Jóformán nincs olyan magyar sajtóorgánium, amely ne adott volna hírt a Jókai Mór emlékfüzet megjelenéséről. A lap szerkesztője, Fekete József valóban nem túloz, amikor azt állítja: az emlékfüzet a maga nemében „páratlan”. A gazdag képanyaghoz Jókai válogat „személyes irodalmi és művészi relikviái” közül; az irodalmi, művészeti, tudományos és politikai élet kiválóságai beszélnek el személyes emlékeiket az íróról;³ az emlékezők (és elemzők) impozáns névsora mellett pedig a szám valódi irodalmi kuriózzal is szolgál, amikor elsőként közli a félszázaddal korábban Petőfi által lemásolt dráma, *A zsidó fiú* szövegét, a Petőfi kézírását őrző „eredeti másolat” címlapjának fotójával együtt.⁴ Az emlékfüzet írásainak olvasóra tett hatását bizonyosan csak fokozta, hogy a visszaemlékezők névsorának reprezentativitása a felidézett epizódok, életesemények bensőségességével, az emlékezések személyes hangvételével párosult. Ezt a megejtő

1 A tanulmány az OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

2 Magyar Szalon, XX. kötet, 669–936.

3 A teljesség igénye nélkül, a cikkek sorrendjében: Gerlőczy Károly, Hegedüs Sándor, Beöthy Zsolt, Beniczky Bajza Lenke, Prielle Kornélia, Blaha Lujza, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Justh Zsigmond, Szinnyei József, Endrődi Sándor, Simonyi Zsigmond, Vadnay Károly, Berczik Árpád, Légrády Károly, Ábrányi Emil, Révai Mór, Rákosi Viktor, Asbóth János, Festetich Andor gr. etc.

4 Magyar Szalon, XX. kötet, 703–704.

kettősséget különös módon sem a tudományos, sem a kifejezetten lajstromozó, dokumentatív igényű cikkek nem törik meg, mint például Simonyi Zsigmond *Jókai mint nyelvművész* című írása⁵ vagy a Jókai-drámák színrevitelét akkurátusan számba vevő Festetich-dolgozat, a *Jókai a Nemzeti Színházban*.⁶

Az emlékfüzet egyetlen „kakkuktojása” idős. Ábrányi Kornél *Jókai és a király-hymnus: Egy kis visszaemlékezés*⁷ címmel közreadott írása, amelyben Ábrányi a maga szerepét hangsúlyozva az események alakulásában Jókai addigi pályafutásának kétségtelenül legnagyobb bukását beszéli el. Azt a műfaji „kalandozást”, amely végül Jókai nyilvános meghurcolásába torkollott: annak a tömegmédiának a „valósága” fordult el-lene, amelynek a létrejöttében jelentékeny szerepet vállalt. A „kis visszaemlékezés” több kérdést is fölvet. Miért írja meg valaki azt a történetet, amin saját állítása szerint is „jobb volna rajta hagyni az áthatlan Sais-fátyolt”?⁸ Ha valóban így gondolta Ábrányi, miért tematizálta az esetet abban a lapszámban, amely éppen Jókait szándékozott megünnepelni? Miért érezte szükségét, hogy emlékeztesse az olvasót 1894 januárjában az 1891 áprilisában történetekre, amikor alig három év távlatából vagy úgyszólván emlékeznek még rá, vagy már éppen kezdenék elfelejteni? Ábrányi a cikk bevezetőjének a végén válaszol arra a kérdésre, miért döntött a megírás mellett: „A jövő század Szinnyei Józsefje⁹ [...] talán jó hasznát veendi e szerény hisztorikumnak is, mely *Jókait* e végét járó század egyik művészeti tengeri kigyójával hozza kapcsolatba.”¹⁰ A kissé talán homályos magyarázat azonban további értelmezésre szorul. Annál is inkább, mert az Ábrányi által előadott eseménysor egyetlen ponton sem tér el attól, ami a korabeli sajtóközleményekből amúgy is rekonstruálható. Nem tesz hozzá semmit, nincsenek bennfentes információk, nem szel-lőztet meg sem műhely-, sem „szolgálati” titkokat. A cikk egyetlen olyan „adalékot” sem hoz az olvasó tudomására, amelyről amúgy ne tudott

5 *Uo.*, 823–828.

6 *Uo.*, 905–908.

7 Id. ÁBRÁNYI Kornél, *Jókai és a király-hymnus: Egy kis visszaemlékezés*, *Uo.*, 771–776.

8 *Uo.*, 776.

9 Ábrányi korábban arról beszélt, hogy a jövő irodalomtörténete bizonyosan összegyűj-ti majd a Jókairól megjelent írásokat. *Vö. Uo.*, 772.

10 *Uo.* [Kiemelés az eredetiben.]

volna.¹¹ Ábrányi minden bizonnyal tanúságot akar tenni valamiről, mégpedig nem egyszerűen saját szerepéről egy olyan ügyben, amelynek az okozatát *megkövezésként* („a rázúdított kövek jelentékeny mennyiségét fedezhetém a hátammal”), *megbotozásként* („csövestől kapott lebunkózáások zápora”), *darázstámadásként* („a darázsfészek nem támaszt oly óriás zsongást s a fulánkok nem állnak úgy ki rohamra készen, ha halálfejú lepke tör a köpü közepére”), *halálos betegségeként* („kritikai forroláz”) írja le. A visszaemlékező, aki az Országos Magyar Daláregyesület elnökeként 1891-ben *felkérte* Jókait a királyhymnus megírására, tanúsítani akarja, hogy *megértette*, mi váltotta ki azt az addig példátlan, negatív média-kampányt, amelynek 1891 áprilisában Jókai a célkeresztjébe került.

Az eseménytörténet elbeszélését azoknak a körülményeknek az ismertetésével kezdi, amelyek Jókai felkéréséhez vezettek. A felütésben elhelyezett kérdés („Ki merné tagadni, hogy a magyar az angol után a legkirálykegyelőbb nemzet a világon?”¹²) az angol párhuzammal már előre vetíti azt is, hogy a „királyhymnus” műfajisága és státusza mennyire fontos szerepet kap majd az érvelésben. A királyhymnusszal szembeállított néphymnusok (ide sorolja a Rákóczi-indulót, és a *Nemzeti dalt* is, majd a narratíva egy későbbi pontján a „Kölcsey-hymnuszt” és a *Szózatot*) meggyőződése szerint nem tudták azt az igényt vagy szükségletet eliminálni, hogy az „éljen a (magyar) király” felkiáltás refrénként bizonyos alkalmakkor elénekelhető is legyen. Vagyis: a néphymnusok *léte* nem számolhatta fel a magyar királyhymnus *hiányát*. Ábrányi lényegesnek látja, hogy ehelyütt emlékeztesse olvasóját arra: a Gotterhalte leváltásának szükségességét az 1867-es koronázástól kezdődően a korábbiaknál is szélesebb konszenzus övezte.¹³ Ábrányi okfejtésének a legfontosabb mozzanata azonban nem a konszenzusra való emlékeztetés, sokkal inkább annak a belátásnak a nyilvános kimondása:

11 Ez igaz más, visszatekintő írásaira is. Vagy egyáltalán nem tér ki az esetre (vö. Id. ÁBRÁNYI Kornél, *Életemből és emlékeimből: A történelem, irodalom és művészet köréből*, Bp., Franklin, 1897), vagy pontosan azt mondja újra, amiről a korabeli tudósítások is beszámoltak. Vö. *Az Országos Magyar Daláregyesület története 1892. aug. havától 1898. aug. haváig*, Bp., Országos Magyar Daláregyesület, 1898, 11–13.

12 ÁBRÁNYI, *Jókai és a királyhymnus*, 772.

13 A Gotterhalte kiváltására irányuló törekvésekről ld. NAGY Ildikó, *Hymnus, Szózat kontra Gotterhalte: Birodalmi és nemzeti szimbólumok az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországnán*, Aetas, 2017/4, 21–62.

a néphimnusz és a királyhimnusz funkciója, használati értéke más, az egyiket nem válthatja ki a másik, miközben potenciálisan mindkettőből válhat nemzeti himnusz. Az angol párhuzam, amellyel Ábrányi elindítja az argumentációt, ehelyütt különösen fontos lehet. Emil Bohn *Die Nationalhymnen der europäischen Völker* című könyve (amelyet mindössze bő egy évtized választ el Ábrányi cikkétől) egyrészt abból indult ki, hogy a nemzeti himnusz „modern”, tulajdonképpen „új” jelenség, hiszen megszületése és „intézményesülése” egyaránt a modern nemzetállamok kialakulásához köthető.¹⁴

Bohn a nemzeti himnuszokat *tartalmitematikai* alapon két csoportra osztja. Az első csoportba a királyhimnuszok tartoznak, amelyek az uralkodó személyét szólítják meg (aki a háború vagy a béke műveiben kell, hogy szerencsével járjon). A második csoportba a nép- vagy országhimnuszok tartoznak, amelyeknek a témáját az adott nemzet jellemzői, elért eredményei, örömei és szenvedései szolgáltatják. Bohn ugyanakkor maga is hangsúlyozza ennek a tipológiának az esendőségét, amennyiben bizonyos himnuszok mindkét tematikus csoport sajátosságaival rendelkeznek.¹⁵ Bohn meghatározását mindennek ellenére máig hivatkozzák és alkalmazzák.¹⁶ A magyar fejezetet történeti íve különbözteti meg a leginkább például az angol vagy osztrák himnuszról szóló fejezettől, ahol egy kiemelt szöveg áll a tárgyalás középpontjában. A Bohn által említett magyar „himnuszok” néphimnuszok, és egyúttal azt is jelzik, hogy az egymással „versengő” himnuszok közül csak viszonylag „későn” válik ki egy, az általa elsősorban Erkel nevéhez kötött néphimnusz, amelynek

14 Emil BOHN, *Die Nationalhymnen der europäischen Völker*, Breslau, Marcus, 1908, 2.

15 Vö. *Uo.*, 2–3. Kiss Gy. Csaba Ulrich Ragozat himnusztipológiáját fejlesztte tovább: Ragozat Bohnhoz hasonlóan, tematikai alapon, de három csoportot különböztetett meg: a dinasztikus vagy királyhimnuszok csoportját; a mozgósító, indulószerű néphimnuszokat; és a hazát mint ideális tájat dicsőítő himnuszokat. Kiss Gy. Csaba egy negyedik szövegcsoporthoz is kitér: a nemzetet mint emlékezeti és értékközösséget dicsőítő himnuszokét, és ide sorolja Kölcsey *Hymnusát* is. Vö. KISS Gy. Csaba, *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai: Egy nemzeti jelkép történetéhez*, Bp., Nap, 2011 (Magyar eszmék), 77. Vö. még: Ulrich RAGOZAT, *Nationalhymnen der Welt: Ein kulturgeschichtliches Lexikon*, Freiburg – Basel – Wien, Herder, 1982, 19–24.

16 Vö. Sinan AKILLI, *Adaptation or Appropriation: Resistance to Constitutional Monarchy in the National Anthems of the Ottoman Empire = The Silk Road of Adaptation: Transformations across Disciplines and Cultures*, ed. Laurence RAW, Newcastle, Cambridge Scholars, 2013, 35–48. Különösen: 39. skk.

zenéje a legszigorúbb kritikát is kiállja.¹⁷ Bohn persze zenetudós, számára a szöveg másodlagos jelentőségű: számára evidencia, hogy a himnuszokat elsősorban énekelhetőségük segíti hozzá az elterjedéshez. A Rákóczi-induló Bohn értelmezésében sokáig „helyettesítette” a néphimnuszt, miközben hivatalos elismertetésére soha nem volt valós esély.¹⁸ „Valódi” (nép)himnusznak Erkel (Kölcsey szövegére írt) himnuszt nevezi,¹⁹ amelynek zenéje ugyan „nem zseniális, de logikus és hatásos,”²⁰ amely mellett azonban a „nagy magyar költő”, Vörösmarty Mihály *Szózata* egy második, ugyancsak nagyra értékelt (nép)himnuszt. A fejezet tehát oda konkludál, hogy nincs „egy” *nemzetinek* tekinthető himnusznak, viszont több néphimnuszt is „használatban” van, még akkor is, ha zenei kvalitásai az Erkel–Kölcsey-himnuszt kiemelik a többi közül. Ábrányi angol párhuzama éppen ezen a ponton válik roppant tanulságossá. Bohn szerint ugyanis a nemzeti himnuszok „élén”, egyfajta európai paradigmateremtő példaként az angol királyhimnuszt, a „God save the King” áll. Angol nemzeti himnusszá tehát a királyhimnuszt emelkedett, miközben az angoloknak a nemzeti himnuszt funkcióját betöltő királyhimnuszt mellett van néphimnusztuk is: a „Rule Britannia”. A két himnuszt között világos és egyértelmű funkciómegoszlás jött létre, másra használják az egyiket és másra a másikat.²¹ Ábrányi visszaemlékezése egyrészt tehát annak a meggyőződésének akar hangot adni, hogy a királyhimnuszt és a néphimnuszt két, önálló műfaj, és mivel a két himnuszt funkciói világosan elválhatnak egymástól (állami, protokolláris események, nemzeti-közösségi események), a Jókai elleni támadássorozat két műfaj és két funkció összemérésén alapult, amelynek a háttérben azonban az a félelem húzódnak meg, hogy egy esetleges magyar

17 BOHN, *i. m.*, 36.

18 *Uo.*

19 Ez megegyezik a ma is elfogadott állásponttal. Vö. BÓNIS Ferenc, *A Himnuszt születe és másfél évszázada = Himnuszt: Kölcsey Ferenc költeménye, Erkel Ferenc zenéje: Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratok hasonmása*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Balassi, 2010, 19–38. Itt: 19.

20 *Uo.*

21 *Uo.*, 5–10. Német nyelvterületen is van példa királyhimnuszt és néphimnuszt funkciómegoszlására: vö. VOIGT Vilmos, *A Guberniálni sbírka (1819) és a magyar népdalgyűjtés kezdeteinek lehetséges mintái = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 5.*, szerk. CSÖRSZ Rumen István Bp., Reciti, 2017, 253–272. Itt: 271.

királyhimnusz királyi szentesítése a királyhimnuszt emelheti a nemzeti himnusz rangjára, az angol paradigma szerint. Ez pedig veszélybe sodorta a Kölcsey–Erkel-néphimnusz *nemzeti himnusszá* válásának az esélyeit, elsősorban azzal, hogy visszaszoríthatta volna nyilvános rendezvényeken egyre inkább elterjedő használatát.²²

Ezek a félelmek bizonyosan nem voltak teljesen megalapozatlanok. Az más kérdés, hogy a Jókai–Erkel-féle magyar királyhimnusz „ratifikálásának” sem volt *valós* esélye a Gotterhaltéval szemben. Ferenc József monarchiafelfogása ezt a nemzetközi szokásjog (egy állam – egy himnusz) szerint eleve kizárta:

A nemzetközi szokásjog szerint egy államhoz, politikai szubjektumhoz egy címer, egy zászló és egy himnusz tartozik. Ismeretes, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák és magyar közjogi értelmezése eltért egymástól, a gyakran idézett anekdotikus formula szerint az osztrákok szövetségi államnak, a magyarok pedig államszövetségnek tartották, így magyar oldalon a szimbólumok ügyében mindvégig voltak feszültségek, sérelmek, igyekeztek mindenekelőtt a saját államiságot hangsúlyozni.²³

A tulajdonképpeni problémát tehát az okozta, hogy amiképpen egy „politikai szubjektumhoz” egy címer, egy zászló és egyetlen himnusz rendelhető hozzá,²⁴ *nemzeti* himnusza is csak egy lehet egy nemzetnek, amelyet „általában a közmegegyezés szentesít.”²⁵ A *sensus communis* a Kölcsey-himnusz felé hajlott, a Gotterhaltét kiváltó *magyar* királyhimnusznak a gyakori használat nyomán csupán elméletileg volt esélye arra, hogy a nemzeti himnusz rangjára emelkedjen. Kiss Gy. Csaba összehasonlító vizsgálataiból tudható, hogy Közép-Kelet-Európában csupán néhány dinasztikus vagy királyhimnusz vált nemzeti himnusszá, hiszen a királyt dicsőítő himnusz nemzeti himnusszá válásának feltétele a független nemzetállam.²⁶ Ahhoz, hogy a néphimnusból ténylegesen

22 Vö. NAGY, *i. m.*, 30. skk.

23 Kiss Gy., *i. m.*, 149.

24 *Uo.*

25 *Uo.*, 54.

26 *Uo.*, 78 skk.

nemzeti himnusz váljék, a *sensus communis* kevés volt akkor, amikor az „egyetlenség” minimálfeltétele (a közjogi helyzet következtében) nem tudott megvalósulni. A *magyar királyhymnus* megszületését a Gotterhalte „kiváltásának” vágya táplálta, és a nemzeti himnusz vágya ásta alá.

Az életrajzi kontextus

Jókai életrajzírói, Mikszáth Kálmán és Szini Gyula is beszámolnak a Jókai-életregénynek arról a különös epizódjáról, amelyben Ferenc Józsefnek a *megmentő*, vagyis a „jó király” szerepe jutott, mégpedig Jókai élettörténetének egyik legkevésbé dicsőséges pillanatában. Mikszáth Jókai-regénye 1905–1906-ban jelent meg, vagyis mindössze két évvel az író halála után, és – tekintve, hogy tudományos igényű, kritikai életrajz az elmúlt bő száz év alatt nem íródott –, mindmáig ez tekinthető a legteljesebb biografikus narratívának. Mikszáth az epizódot azzal a kommentárral illeszti be Jókai élettörténetébe, hogy az a *Jókai Mór élete és kora* lapjain kerül először nyilvánosságra („holtig titokban tudta és akarta azt tartani – aminthogy sikerült is e könyv megjelenéséig”²⁷), és hogy az 1880-as évben történekről maga Jókai is csak másfél év elteltével szerzett tudomást. Váli Mari Mikszáthnak írott levele megerősíti Mikszáth állítását, amely szerint az életrajz megjelenéséig az eset nem vált publikussá:

Az „Ali kezei” hosszúságáról feljegyzett események árnya pedig nem *arra* esik, *Kit* az uralkodó úgy akart – gondatlanul költekező (sőt pazarló) családja által rá nehezülő – anyagi bajaitól megszabadítani, hogy *senki se tudjon a dologról*...hanem *arra*, ki Jókainak e féltve őrzött titkát az életrajzíró rendelkezésére bocsátotta...²⁸

27 MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora I–II*, s. a. r. REJTŐ István, Bp., Akadémiai, 1960 (MKÖM, Regények és nagyobb elbeszélések 18–19.), II. 122. A kritikai kiadás jegyzetei nem adatolják, milyen forrásokra támaszkodott Mikszáth a történet rekonstrukciójában. Ezért is vélelmezhető, hogy az oknyomozó újságíró módszerével dolgozó Mikszáth szóbeli közlések alapján alkotta meg a krízisnarratívát. Bár az is kétségtelen, hogy az életrajz családtagoknak, barátoknak kiegészítésre küldött példányairól nincsenek pontos információink. Vö. MIKSZÁTH, *Jókai Mór élete és kora*, I. 213.

28 Özv. Peti Józsefné VÁLI Mari – *MK-nak*, [*Lőrinte*, 1906. augusztus 23.] = MIKSZÁTH Kálmán *levelezése II, 1884–1908*, s. a. r. MÉREINÉ JUHÁSZ Margit, Bp., Akadémiai,

Váli Mari rosszallása Jókai „féltve őrzött titkának” kiadásával kapcsolatban azt sugallja, hogy bár nem nevezi néven Mikszáth adatközlőjét, tudja vagy legalábbis sejtí, ki beszélhetett Mikszáthnak erről az esetről.

A fejezet címét Mikszáth a *Janicsárok végnapjaiból*²⁹ kölcsönzi (*Ali kezei hosszúk*), a Jókai-regény szállóigévé lett mondata pedig már előre jelzi, hogy a Jókai életében 1879–1880-ban eszkalálódó válság megoldása a hatalom legfőbb birtokosának köszönhető, aki a nyilvánosság teljes kizárásával, a legnagyobb diszkrécióval avatkozik be az eseményekbe. A Mikszáth által elbeszélte eseménysor a következőképpen összegezhető: Jókai tetemes írói, szerkesztői és lapkiadói jövedelmei ellenére 1880-ra olyan adósságcsapdába kerül az általa (szívességből, közeli-távoli ismerősöknek) ellenjegyzett váltók miatt, amelyet önerejéből sem ő, sem pedig az író valós anyagi helyzetét feltáró Hegedüs Sándor (az író unokahúgának, nevelt lányának, Jókay Jolánnak a férje; Széll Kálmán kormányának későbbi kereskedelmi minisztere, ekkoriban már a Szabadelvű Párt és a pénzügyi bizottság befolyásos tagja) nem tudnak önerejükből megoldani. Hegedüs Tisza Kálmánhoz fordul, Tisza pedig a másnapi audiencián beszámol az esetről Ferenc Józsefnek, aki Tisza diszkrécióját kéri, és magánpénztárából utalja ki a 36 ezer forintnyi összeget az adósság rendezésére.

Még a vele egy házban lakó Hegedüsék se vesznek észre semmit. Ilyesmire természetesen nem is gondolnak. Végre a cselédek pletykái által lesznek figyelmesek s ekkor lép közbe Hegedüs és terjedelmes vallomásra bírja Jókait, aki harminchatezer forintba számítja fel a legsürgősebb adósságait. Hegedüs Sándortól Tisza Kálmán tudja meg a Jókai helyzetét. Tisza Kálmán pislog és keveset szól: „Hja, baj, baj,” „Hát bizony a pénzre vigyázni kell,” mindössze egy pár szűk, banális, hideg szava van. „Ejnye no, ez a Móric”. Hanem a szíve annál melegebb. Éppen Bécsbe készül elutazni az éjjeli vonattal s ha már egyszer ott áll a király előtt, a sok mindenféle jelenteni való közé oda szúrja azt is, hogy milyen szegény az ország, a legnagyobb írója is mekkora nyomorúságban

1961 (MKÖM 25.), 149.

29 JÓKAI Mór, *A fehér rózsza* (1854), *A janicsárok végnapjai* (1854), s. a. r. GERGELY Gergely, Bp., Akadémiai, 1962 (JMÖM, Regények 7.) Első kiadása: JÓKAI Mór, *Janicsárok végnapjai*, Pest, Számvald, 1854.

van és úgy rakja a szavakat ravaszul, okosan, hogy a király elérteni véli és közbe szól:

– Ezt nagyon sajnálom. Felette rokonszenves ember. Mennyi az adóssága?

– Úgy tudom, harminchatezer forint volna az, ami a legégetőbb.

– Utalványozom az összeget a sajátomból – mond a király –, de ne szóljon neki!

Így lőn megint igazzá, hogy „Ali kezei hosszúk”, hogy Magyarországon ebben a korban minden nagyobb bonyodalmaknak megoldója a király; sokszor a kicsinyeknek is.

Jókai csak másfél évvel később vett tudomást erről az esetről, amikor már nem ért semmit, hogy adóssága tavaly csodálatos módon *leapadt*, mivelhogy az adósok rendes szokása szerint nem vallotta volt be az egészet s azóta már megint fölszaporodott. Most már csak elméleti értéke volt a király gavalléros tettének, de az csak hatványozódott szemében azáltal, hogy ilyen modorban történt s nagy kulcsot szolgáltat ezentúl némely tetteinek és iratainak indító okaihoz.³⁰

Mikszáth értelmezésében Jókaiamb ambivalens, egymásnak ellentmondó érzéseket keltett a kegyajándék. Miközben örömmel, elismerésként élte meg az uralkodó kitüntető figyelmét és gondoskodását, aközben politikai múltja a független értelmiségi szerep feladásával konfrontálta. Mikszáth nem ítélkezik, amit jól érzékelt az is, hogy a kérdést: „Úgy ám, de elfogadta volna-e Petőfi?”³¹ Jókai kérdéseként idézi, és végül az eset sikeres elhallgatását annak bizonyítékaként említi, hogy Jókai lelkifurdalása volt az erősebb. Mikszáth az epizód elbeszélésénél az események lehetőség szerint részletes és pontos leírására törekszik, a részletgazdag előtörténet, vagyis annak bemutatása, miként került a híres író adósságcsapdába és miként derítette ezt föl Hegedüs, nagyobb figyelmet és terjedelmet is kap, mint a biográfusi kommentár, amelyben egyfelől

30 MIKSZÁTH, *Jókai Mór élete és kora*, II. 121–122. [Kiemelés az eredetiben. H. Á.]

31 *Uo.*, II. 122. A mondat forrásaként a sajtó alá rendező Feszty Árpádné Jókai Róza *A Jókai ház* című memoárját nevezi meg, amelyet a Jövendő című hetilap 1904-ben folytatásokban közölt. A kontextusa azonban Jókai Róza emlékirataiban más volt (ez a mondat „mindig nagyon hatott Jókaira”). *Vö. Uo.*, II. 198.

Jókai saját viszonyát próbálja meg tisztázni a kegyajándékhoz, másfelől pedig életrajzíróként maga is értékeli a történeteket:

Sajátságosan érintette a dolog. Lelke emelkedett a gondolat-
ra, hogy a király úgy bánt vele, mint a legkedvesebb embereivel,
tábornokaival, minisztereivel, ha bajba jutnak, nem volt ez szo-
katlan, és mégis voltak pillanatai, amikor bántotta az eset, mert
mégis csak kegyajándék az; igaz, hogy egy királytól nem megszé-
gyenítő. Úgy ám, de elfogadta volna-e Petőfi? Nagyban és egész-
ben örömet okozott neki a tény, szívét megmelegítette, de voltak
lelkiismeretfurdalásai is. A politikai hangulatok hullámmása sze-
rint, amint király és nemzet közeledtek vagy távolodtak.

Nagyban és egészben mégis inkább bántotta életének ez az érde-
kes epizódja, mert holtig titokban tudta és akarta azt tartani –
aminthogy sikerült is e könyv megjelenéséig –, sokszor játszóan
legeltek rajta a gondolatai, máskor úgy érezte, hogy egy ször-
nyű titkot hordoz magában s remegve nézte az arcokon, hogy
nem sejtene-e valamit? Amint fantáziája így vagy amúgy höm-
pölygette, különböző színeket játszott előtte az „eset” is melyre
még sokszor kell majd visszatérnie a jövőben, midőn valami kis
kuruckodást szeretne elkövetni s eléje áll valamely beavatott
hozzátartozója: „Hát nem emlékszel már mit tett érted a király?”
És sokszor volt megfordítva is, ha a dolgok *raisonja* valamely ké-
nyes ügyben más állásfoglalást kívánt volna tőle mint költőtől,
neki jutott eszébe, hogy – nem lehet.³²

Szini Gyula bő két évtizeddel későbbi Jókai-regénye,³³ bár a korabeli kri-
tika igen kedvezően fogadta, sem irodalmi alkotásként, sem pedig ténya-
nyagában nem hasonlítható össze Mikszáth grandiózus vállalkozásával.
Az epizód narratívája (még a XX. fejezet címadása is: *Ali kezei*) Mikszáth
nyomán halad, de csak ami az eseménytörténet tényanyagát illeti. Mik-
száth visszafogott, inkább neutrális álláspontjával szemben Szini nyílt
kritikával vezeti be a krízis elbeszélését, miközben a történet szereplőit,
Ferenc Józsefet és Tisza Kálmánt nem nevezi néven: Ferenc József az

32 *Uo.*

33 SZINI Gyula, *Jókai: Egy élet regénye*, [Bp.,], Genius, [1928]. Négy évvel a szerző halála előtt jelent meg, ez az utolsó jelentősebb regénye.

elbeszélésben *Ali*, Tisza Kálmán pedig a *Generális*.³⁴ Az olvasónak – az első közlés idején bizonyosan nem túl bonyolult – feladata tehát a nevek feloldása. Ennyiben Szini a kulcsregény memoárhagyományához folyamodik,³⁵ amikor a négy évtizeddel korábban megtörtént esetet annak a műfaji-narrációs repertoárnak a segítségével viszi színre, amely a nyilvánosan el nem beszélhető, ám a szóbeszédből (egykor) mégis ismert „nyílt titkok” elbeszélését *név és akció* „szétválasztásával”, ugyanakkor az olvasó tapasztalati tudását mozgósítva, a referencia keresésének olvasói utasításával viszi véghez. Ez a rejtjelezett történetmondás mindig olyan eseménysorra irányul, amellyel kapcsolatban a „hogyan volt” kérdésre sem az elbeszélő, sem az olvasó nem tud pontosan válaszolni, és amely éppen általa válik faszcináló „történetté” a kortársak és az utókor számára, hogy „tényszerűsége” eldönthetetlen, valóságtartalma bizonytalan. A cselekményelemek láncolata újrafelismerhetővé teszi azt a tabunak számító sztorit, amelyet a diskurzus kizáró rendszerei a nyilvános beszédben nem engednek elhangozni, ám a narrátor mégsem követ el tabutörést, hiszen az általa előadott történet csupán „hasonlít” egy másik történethez. A fikció imaginárius világában a történet másokkal esik meg, az akciók más nevekhez rendelődnek hozzá. Ha az elkódolt nevet az olvasó megfejti, netán történeti, biográfiai személyekkel azonosítja, az már az ő értelmező műveletének lesz az eredménye, nem pedig az elbeszélésé. Vagyis Szini már a jelenet színrevitelének módszerével minősíti a Jókai-biográfiának ezt az epizódját. A történetek hitelességét és Jókai magatartásának etikusságát egyszerre kérdőjelezi meg azzal, hogy tabutörténetként, „nyílt titokként” beszél róla. Szini nem fél attól sem, hogy elbeszélőként ítéletet mondjon Jókairól, miközben nem törekszik főhőse motivációinak vagy karakterének megértésére sem. Míg a Szini számára forrásul szolgáló Mikszáth-elbeszélés kronologikus rendben halad, nagy gondot fordítva a körülmények ismertetésére, az eseménylánc egyes cselekményelemeihez nem fűzve kommentárokat, vagyis Jókai és a maga olvasatát a kegyajándékról akkorra tartogatja, amikor

34 Mikszáthot követi ebben is: a szállóigéből a párhuzamosítás a Jókai-hős és Ferenc József között nyilvánvaló, Tiszát pedig a Mikszáth-fejezet is emlegeti a gúnynevével, *Generálisként*.

35 A kulcsregény műfaji tradíciójáról vö. TÖRÖK Zsuzsa, *Az Aranyfüst és a kulcsregény műfaja a modernizmus magyar irodalmában*, It, 2013/3, 350–374. Itt: 363–366.

az olvasó már tisztában van a történetekkel, Szini nemcsak a sorrendet fordítja meg, hanem a hangsúlyokon is változtat.

A valóságos király és a költők fejedelme hogyan álltak egymással szemben ebben a korszakban? Öt évnyi korkülönbség van közöttük. Az a fej, amelyen két ország koronája egyesül, öt évvel fiatalabb, mint a költőé: nemcsak kortársaknak, hanem ugyanahhoz a nemzedékhez tartozóknak látjuk őket. A bécsi Burg háziurának hű emberi arcképét még nem mintázta meg senki. Az ezüstpénz hideg arcélét még senki sem futtatta be az élet vérereivel és idegeivel. Pedig mily érdekes élet! Valami komor családi végzet nehezedett erre az emberre, akinek keze aláírta a Tizenhárom Vértanu ítéletét, de húsz évvel később a „Legelső Magyar Ember” lett, a béke és kulturális virágzás korszakát jelenti neve és végül reszkető aggastyáni kézzel aláírta saját korának, saját monarchiájának, saját békeművének halálos ítéletét: „Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam.” A katonai értelemben való becsületesség és korrektség szobrát róla mintáznák. A katona előtt egy szó lebeg: „Becsület”. Rideg, ellentmondást nem tűrő, a végletekben néha halálos kimenetelű fogalom. A nép föllázad uralkodója ellen? Lövet. Deák Ferenc megmagyarázza a jogilag korrekt és becsületes álláspontot? Magáévá teszi. A szerb királyt megölik? Nem fogadja el a trónfosztók békét kereső kezét és ezzel elhinti a háboru magvát. Megölik a monarchia várományos örökösét, vérbeli unokaöccsét? Ezt csak vérrel lehet lemosni! Az élet végletes elhatározások elé állítja és az ő zsinórmértéke mindig ugyanaz: „Mit kíván a becsület?” Hidegségében kétségtelenül van valami fejedelmi és habsburgian ősi, atavisztikus. Családi katasztrófában is elsősorban katona és uralkodó.³⁶

Az epizód elbeszélését a király és a költőfejedelem kettős portréjával indítja, amely végül Ferenc József jellemrajzába fordul át. Szini Ferenc Józsefet következetes uralkodóként ábrázolja, és bár a zanzásított életút bemutatása a tizenhárom aradi vértanú halálos ítéletének aláírásával kezdődik, az uralkodó lépéseit olyan szükségszerű, státuszából és szerepéből következően logikailag értelmezhető politikai döntéseként

36 SZINI, *i. m.*, 193–194.

ábrázolja, amelyeknek végeredményeként *politikusi* teljesítményét pozitív mérleggel zárja. Ferenc József megítélésében a „becsület” és a „korrektség” mint állandó, a politikai életút egészét meghatározó erények jutnak perdöntő szerephez, a király egyenesen a megtestesítője ezeknek az erényeknek. Az ország és az uralkodó viszonyát az (erősen) kivonatos elbeszélés a szélsőséges mélypontról (az aradi vértanúk halálos ítéletének az aláírása) elrugaszkodó és töretlenül felfelé ívelő üdvtörténeti narratíva feszültségébe helyezi, amelynek csúcspontján az uralkodó a nemzeti közösség első embereként („legelső magyar”) az aranykor elhozója („a béke és kulturális virágzás korszakát jelenti neve”).

A Jókai-portré dinamikája ezzel ellentétes. A kivonatos elbeszélés előrefutó, lineáris kronológiáját itt a megfordított időrend, a visszatekintő elbeszélés logikája váltja fel. A krízisnarratíva kiindulópontjául a nyolcvanas évek Jókait sújtó *sensus communis*-át választja, amely Szini leírásában nem egyszerűen negatív. Ennél jóval többről van szó, hiszen rajongói, hívei csalódtak benne, a korábban szeretett személy okozta csalódás pedig óhatatlanul is fájdalmas, hiszen emocionális értelemben is veszteség, amelyben az, aki csalódik, nem tud neutrális vagy érintetlen maradni. Szini kemény ítélete szerint az egykori forradalmárból a nyolcvanas évekre „megvesztegetett udvari dalnok” lett, aki a fiatalon megszerzett közmegebecsülést és szeretetet játszotta el, és akinek hitele folyamatosan erodálódott. A március 15-i vértelen forradalom ikonikus alakját, a 23 éves Jókai Móric ideálképét szembesíti a nyolcvanas évekre világhírűvé lett sztáríró Jókai kultikus figurájával, azzal a magyar íróéval, aki három évtizeden át jól (kortársainál kétségtelenül jobban) tudott alkalmazkodni a folyamatosan változó társadalmi, politikai, gazdasági és mediális körülményekhez. Szini következtetése szerint Jókai népszerűsége az uralkodóhoz való lojalitásnak esett áldozatul. Amíg Ferenc József uralkodói teljesítményét a kiegyezést követő gyors fellendülés perspektívájából éppen azért ismeri el, mert pragmatikus döntéseiben képes volt reagálni a körülmények változásaira, meghallani a kor szavát („Deák megmagyarazza....Magáévá teszi.”), addig Jókainak ugyanezt nem bocsátja meg. Úgy is fogalmazhatnánk, Szini életrajzi regényében a narrátor Jókaival szembeni elvárásai időben statikusak: főhősét a nyolcvanas években sem Az Üstökös, A Hon alapítójaként, a Vasárnapi Ujság meghatározó munkatársaként, a nagyregények szerzőjeként, „a” világhírű magyar íróként igyekszik megérteni és megjeleníteni. Szini a nyolcvanas évek krízisének elbeszélésénél sem tud elszakadni attól a

fiatalembertől, aki Jókai volt egykor, és az öregedő író „valósága” mint-ha csak zavarná ebben. Szini életregényében a krízis nem fordulópont. Mikszáth innen eredezteti az uralkodóval szembeni lojalitás problémáját, Szini elbeszélésben Jókai ekkor már fogott ember, aki nem a hazának és a magyar irodalomnak tett szolgálataiért kapja a kegyajándékot, hanem politikai lojalitásáért cserébe. Ez az epizód tehát nem maga a válság és a krízis, hanem egy hanyatlástörténet végső, mindent eldöntő záróaktusa.

Meg kell vallanunk, a kora nagyon, végtelenül csalódott a költőben és mennél több X járult életéveihez, annál inkább. Az egykori forradalmárból lojalitástól csepegő, túlzottan hajbókoló, megvesztegetett lantú udvari dalnok lett: így látták legalább a belül keserű szittyák.

[...]

A költő ötvenöt éves és a dicsőség minden koszorújával a fején, a halhatatlan remekművek tiszteletet parancsoló menete élén oly inségben van, mint egy csőd előtt álló kereskedő: kénytelen csip-csup számlákat kifizetetlenül visszaküldeni. A „szállítók” káromkodnak, hangos, goromba szavuk egyre fenyegetőbbben károg a Stáció-utcában. Botrány, összeomlás veszedelme lebeg a sárga ház fölött. Végre a Generálisnak is fülébe jut a dolog. Hamiskás mosolyával csak annyit kérdez: „Mennyi?” Harminchatezer forint. Szerencse, hogy a Generális épp Bécsbe készül. Így jut el végre magának Alinak a füléhez a hír, hogy a Stáció-utcában egy háziúr nyomasztó adósságai örvényében fuldoklik. És Ali kezei belenyúlnak a saját magánpénztárába. A harminchatezer forintot ő fizeti ki. Legyenek ezért áldva Ali kezei. A költő csak másfél év múlva tudta meg, hogy ki rendezte adósságát. A Generális nem mert neki mindjárt megmondani. A költő visszautasította volna?... Alig hihető. A Generális azonban ravasz ember volt. Ali alakját akarta a mameluk előtt még ragyogóbbá, még dicsőbbé tenni. Hadd tudja meg a költő majd csak másfél év múlva, mintegy véletlenségből, hogy ki mentette meg a csődbejutó emberek fekete golyójától. Az 1880. évnek ezt a harminchatezer forintját a költő hosszú évek során bőségesen és kamatosan visszafizette. Talán bőkezűbb és fejedelmibb is volt, mint a földi uralkodó, mert ő mintegy vérével: népszerűségével fizetett.³⁷

37 *Uo.*, 197–199.

Mikszáth persze más perspektívából tekint az öt megelőző generáció legnagyobb alakjára: a tehetség felismeri, elismeri és értékeli is a másik emberben a tehetséget, a sikeres író nem zavarja a siker, inkább megérteni akarja a lélektanát, hiszen ennek a megértésaktusnak a legalapvetőbb motivációja az önmegértés. Szini perspektívája más: Jókai nemcsak egy megelőző generáció ikonja, de az írói sikeré, tulajdonképpen ekkoriban a magyar irodalmi világsikeré is. A közepes tehetségű és nem különösen szerencsés pályafutást maga mögött tudó Szinit tehát a hatásiszony kézenfekvő magyarázatán túl számos más tényező is inspirálhatta arra, hogy Jókai elismertségére (különösen, ha ezt politikusok juttatják kifejezésre) az írói teljesítményen túl, pontosabban: azon kívül keresse a magyarázatot. Az életrajzíró státusza, irodalmi életben betöltött pozíciója és alaphangoltsága kétségtelenül predesztinálta az „extern” magyarázat elfogadására, ám ennek a narratívának az elbeszéléséhez – hiszen nyilvános megszólalás – komoly legitimációra volt szüksége, olyan érvekre, amelyeket az irodalmi élet szereplőinek legalább egy része oszt vagy elfogad. Annyi bizonyos, hogy Szini emocionális és sarkos ítéletére a Tiszával való barátság, az író politikai „karrierje” önmagában nem szolgáltatott elégséges magyarázatot. Ha arra próbálunk választ keresni, milyen események és körülmények tették lehetővé, hogy Szini hangot adjon annak az indulatmentesnek nem nevezhető, érzelmes haragnak, amely a „lojalitásvádból” kiolvasható, az 1890 és 1892 közötti időszakból két fontos, Ferenc József személyéhez közvetlenül kapcsolódó szimbolikus aktus emelkedik ki.

Habsburgi Árpád és a generációs emlékezet határvonala³⁸

Az első Jókai életművének leghosszabbtávú, egész életén átívelő „projektumával” áll összefüggésben. *A magyar nemzet története regényes rajzokban* lezárására, utolsó, harmadik kötetének megjelenésére 1890-ben

38 *A jövő század regényének* cselekménye Habsburgi Árpád király névnapján indul, 1952-ben, 27 évvel a honalapító szentté avatása után. Vö. JÓKAI Mór, *A jövő század regénye* (1872–1874), I–II, s. a. r. D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Bp., Akadémiai, 1981 (JMÖM, Regények 18–19.), I. 15. Az utópiának ez a mozzanata, a Habsburg király Árpád utódként való színrevitele ismétlődik meg két évtizeddel később, az 1890-es történelemkönyvben.

került sor, 35 évvel a vállalkozás első kötetének megjelenését követően. Az első kötet, amely *A mohácsi vésznap* című fejezettel zárult le, először 1854-ben jelent meg Heckenastnál, ekkor még illusztrációk és alcím nélkül.³⁹ 1860-ban jelent meg a második, bővített kiadás, ekkor már Johann Peter Nepomuk Geiger népszerű illusztrációival.⁴⁰ A későbbi (Heckenast, illetve Franklin) kiadások lényegében ennek a tipográfiáját követik. A második kötet, amely a *Rodostó* című fejezettel zárul, vagyis a szatmári békéig és Rákóczi fejedelem száműzetéséig, a 18. század elejéig beszéli el a magyar történelmet, három évtizeddel később, 1884-ben jelent meg a Franklin-Társulat gondozásában. Hat évre rá, 1890-ben pedig elkészült az utolsó, harmadik kötet, amelyben a magyar história elbeszélése eljut az író jelenkoráig.⁴¹ Zárófejezete, a beszédes *Magyarország van!* címet viseli. A patetikus zárlat Ferenc Józsefet a honalapító Árpád utódként egy egyszerre klasszikus és üdvtörténeti nagynarratíva csúcspontjára helyezi.

A Mindenható megadta, hogy a mely nagy művet Árpád fejedelem megkezdett és dicső uralkodónk, I. Ferenc József, az ezredik év beteltével bekoronázhatott, felségesen országló királyunk még sokáig magasabbra emelhesse, s a jövő századokban a magyar nemzet nagy hivatásának csak dicsőséges folytatása legyen, de sohase legyen –
Vége.⁴²

A trilógiát lezáró többszörösen összetett mondat utolsó szava, a „vége” a könyvészeti kód, az oldal tipográfiai elrendezésének az értelmében a grandiózus vállalkozás egészére vonatozik, a három kötet, a könyvsorozat végét szignalizálva. A mondat verbális kódjainak a szintjén azonban a „sohase legyen vége” óhajtó modalitású szintagmája szemantikailag ezzel ellentétesen, a *vég* lehetőségét törlés alá helyezi: annak a

39 JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története*, Pest, Heckenast, 1854.

40 JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története: Regényes rajzokban*, Második javított és bővített kiadás. XVII. Geiger-féle képpel, Pest, Heckenast, 1860.

41 JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*, III. kötet, Bp., Franklin, 1890.

42 JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* (1854–1902), I–II, s. a. r. TÉGLÁS Tivadar, VÉGH Ferenc, Bp., Akadémiai, 1969 (JMÖM, Regények 67–68.), II. 492.

kívánságnak (vagy inkább reménységnek?) adva hangot, hogy a következő századokban a nemzet felemelkedése folytatódjék. Vagyis a verbális kód a nemzeti emelkedésre vonatkoztatva a tagadó szerkezettel a megszakítás nélküli folytonosságot, a végtelenséget állítja (illetve: ohajtja!) a szótári jelentéssel szemben. A verbális és a könyvészeti kód egymással szembeni kijátszása a szemantika szintjén, a két különböző, sőt, egymással ellentétes kontextuális jelentés érvényességének egyidejűsége nem szokatlan retorikai eljárás Jókaitól. A fejezet nyitómondata⁴³ a múlt század (a 18. század) elejének Magyarországot pusztaként, „egy darab Ázsiaként” írja le, és ezzel állítja szembe a „ma” (a 19. század végének) Magyarországot, amely vasúti hálózatának és a „zónarendszernek” köszönhetően „új korszakot kezdeményez Európa közlekedési életében”, ezzel is hozzájárulva ahhoz a fejlődéshez, amelynek eredményeképpen a haza az elbeszélés jelenidejében „már méltán válik be Európa közepének”. A fejezet egésze erre az idő- és értékszembeesítő, ellenpontosító logikára épül. A múltat és a jelent a közlekedési hálózat után a mezőgazdaság, az ipar, az export, a városépítéset (főváros), a társadalom, a kultúra és a tudomány részrendszereinek számbavételével ütközteti egymással. Az ellentétek sora annak a látványos és gyors fejlődésnek az érzékeltetésére szolgál, amely a 18. század eleji pusztá, ázsiai Magyarországot a 19. század végére Európa „közepévé” tette. A két kontinens metonimikus szembeállításában Ázsia a nomád, preindusztriális, míg Európa a fejlett, modern, indusztriális társadalom helyett áll. Az ellenpontosító szerkezetek halmozó ismétlése a szöveg előrehaladásában a fokozás eszközevé válik, és ennek a végpontjára helyezi Jókai az imént citált passzust, amelyben Ferenc József Árpád művének, az ezeréves projektumnak a beteljesítőjeként jelenik meg.

Ferenc József alakja azonban már jóval korábban, az *István nádor* című fejezetben felbukkan. István főherceg portréja a regényes rajzok nagynarratívájában proleptikus funkciót tölt be, amennyiben megjövendöli, előkészíti Ferenc József érkezését. István főherceg bemutatását

43 „A múlt század elején Magyarország még egy darab Ázsia. Lakatlan mocsaras vidékek, mederváltó folyamok, míveletlen puszták, homoksvatagok közepett, városoknak nevezett sárfészek-helységek, melyeket feneketlen utak kötnek össze s ezeken kínlódva vontató paraszt gebék végzik a közlekedést, miket az úri nyelv „forspont” névvel gúnyol. Pusztákon, erdőkön zsványoknak, betyároknak áll a világ. Az utazó testamentumot tesz, mielőtt nekiindul, s áldhatja a sorsot, ha hetek múlva épségben visszatérhet.” *Uo.*, II. 488.

két olyan mozzanatra építi, amelyek Ferenc Józseffel kapcsolatban válnak majd a közvélekedést és a nemzet Ferenc Józsefhez való viszonyát szimbolizáló elemmé.

István főherceg már a magyar nemzet véréből való vér volt. Gyermekkorában falun nevelkedett. Az alcsuthi kastély körüli sivatagot látta atyjának „kertészkedő” kezei alatt paradicsommá felvirulni. Játzó társai voltak a paraszt-gyerekek, a kik őt „*palatinus Pistának*” nevezték s ez volt később is a népszerű címe.⁴⁴

Az István főherceg ragadványnevének (*Palatinus Pista*) keletkezését elbeszélő anekdota nem csak azt jövendöli meg, hogy a magyar beszélőközösség majdan Ferenc Józsefet is felruházza egy ragadványnévvel (*Ferenc Jóska [apánk]*), mégpedig olyan *elismerést, kedveskedést kifejező bóknévvvel*,⁴⁵ amely király és alattvalói bensőséges, szeretetteljes viszonyára utal. A *név* eredettörténetét megvilágítani hivatott anekdotát a krónikás-elbeszélő azzal a konstatívummal vezeti be, amely István főherceg nemzethez tartozását a nemzetségi-vérségi leszármazás rokoni kötelékének metonímiájával feloldhatatlan és természetes összetartozásként állítja be. A *közösség*, az egyazon közösségbe való tartozás mozzanata itt is, akárcsak a ragadványnév esetében (hiszen keletkezésének és használatának is előfeltétele a *beszéd- vagy diskurzus közössége*), azt a jelenetet készíti elő, amelyben Ferenc József, ugyan még csak „leendő királyként”, királyi biztosként, de először színre lép a magyar történelem elbeszélésében.

Budára visszatérve, Pest megye főispáni székébe lett beiktatva. E beiktatásnál a királyi biztos tisztét *Ferenc József* főherceg, később császár és király, végezte. Mindenki el volt ragadtatva a deli szép ifju trónörökös magyar nyelven tartott beiktató beszéde által. Ime egy leendő király, a ki a magyarhoz ősei nyelvén fog beszélni, a ki meg fogja érteni, a mi a magyarnak szívéből fakad, a kinek nem kell tolmács a trón és nemzet között.⁴⁶

44 *Uo.*, II 421.

45 Vö. ÖRDÖG Ferenc, *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*, Bp., Akadémiai, 1973, 154.

46 JÓKAI, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*, II. 422–423.

A krónikás úgy tudósít a ceremónián részt vevők elragadtatásáról, hogy a főherceg külső megjelenését leíró jelzők (*deli, szép, ifjú*), a trónörökös testi adottságainak esztétikaisága, a *látható* (szépség) csupán előkészíti azt a viselkedést vagy akciót, amelyet a *leendő király* cselekszik meg, amikor a beiktatási beszédet *magyar* nyelven tartja meg. A hallgatóság elragadtatásának valódi oka tehát a beiktatási beszéd, de nem annak tartalma – nem véletlen, hogy a krónikás egyetlen félmondatot sem veszteget erre –, hanem annak *nyelve*. Az ősök nyelvén megszólaló leendő király a magyar nyelvű szónoklattal tanúbizonyságot tesz a közösség nyelvének birtoklásáról; a krónikás azonban az elmúlt jövő perspektívájából visszatekintve az eseményre a trónörökös első nyilvános beszédének magyar nyelvűségét (anyanyelvűségét) a *megértés* ígéréteinek egy másik, ezúttal már nem a nyelvi kompetenciára, hanem a közösség vállalását deklaráló aktus szellemében, a közösség megértésének jóslataként értelmezi, tehát a *megértéssel lenni valami vagy valaki iránt* értelmében. Annak, hogy Ferenc József első nyilvános szereplését egyúttal az alattvalókat a saját nyelvükön megszólító uralkodói gesztus megnyilvánulásaként viszi színre az elbeszélő, valódi funkciója a regényes rajzok zárómondata felől látható be. A jó király, a megértő, Árpád művét kiteljesítő uralkodó elérékezését éppen az vetíti előre, hogy Ferenc József érti és beszél is a magyar ősök nyelvét, akinek „nem kell tolmács a trón és nemzet között”, aki tehát éppen a nyelv közössége okán lehet utódja és befejezője a honalapító tervének.

A beiktatási epizód elbeszélése Jókai szatirikus regényében, *A kiskirályokban* is szerepel. A cselekmény- és cselekményesítő elemek szintjén a magyar nyelvű szónoklat két színrevitele nem különbözik egymástól. A narratív fikció azonban, szemben a krónikás elbeszéléssel, nem fukarkodik a minősítő jelzőkben, a narrációban a nyelv emotív funkciója kerül előtérbe, az elbeszélést egyúttal az élőbeszédhez közelítve, a mesemondás performatív aktusának az illúzióját igyekszik megteremteni. A *hazafiak örökönyveiből támadt szivárvány* iróniától sem mentes képzavara és a trónörökös *királyfiként* való emlegetése a népmese szótárára való utalással a csattanó pátoszát (háromszáz év után először szól egy jövődöbéli király a magyarokhoz az anyanyelvükön) végső soron a fikció önfeltárásának eszközével, a történeti esemény „népmesévé” alakításával oldja fel.

A nádor volt a kisebbik király Magyarországon. A szép daliás alakot Pest vármegye gyűléstermében avatta fényes és hatalmas méltóságába maga az akkori trónörökös, a mostani magyar király:

Ferenc József. Haj, micsoda szivárvány lehetett az ott, ami az ezernyi hazafiak örömkönnyeiből támadt, mikor az édes hazai nyelven hallották beszélni a magyar királyfit, először háromszáz esztendő óta, a magyar nádorhoz.⁴⁷

A kiskirályok iménti passzusa azonban a kortársak szemében aligha oldhatta fel azt a kontextuális nehézséget, amely a regényes rajzok zárlatával kapcsolatban elkerülhetetlen volt első megjelenése idején: Ferenc József magyar királlyá koronázásának 25. évfordulója ekkor már belátható távlatba került, és a korabeli sajtó egyre gyakrabban tematizálta is ezt a tényt. A regényes rajzokban az István nádor és Ferenc József alakját összekötő szekvencia a Keresztelő Szent János – Jézus bibliai sémáját követi, a prolepszis biblikus sematikája pedig a legfőbb eszköze lesz a patetikus üdvtörténeti narratívának, amelyet az előkészítő szövegrészek humora kevésbé képes megrendíteni. Hasonló retorikai eljárás, hogy a regényes rajzok és így a magyar történelem kezdőpontját összeköti a magyar történelem *elbeszélésének* zárlatával, amelynek hatása elkerülhetetlenül disszonáns. Árpád és Ferenc József alakjának összekapcsolásával a mítoszi időbe (vagyis a történő történelmen, politikán, „aktualitásokon” kívül) helyezett, éppen ezért feltétel nélkül és a közösség valamennyi tagja számára elfogadható alapító atyát az életművet érintkezési, illesztési felületként alkalmazva hozta metonimikus kapcsolatba saját jelenkorának (még élő) politikusával (amit az egyik elkezdett, megálmodott, azt a másik valósítja meg, váltja valósággá). A mítoszi idő azonban a történő jelentől való elválasztottságában nyeri el kitüntetett-ségét: az éppen élt jelennel tehát logikai értelemben is zavaró lehet az összekapcsolásnak ez a módja. (Húsz évvel korábban, *A jövő század regényének* 20. századba helyezett utópiájában egészen más volt ennek az összekapcsolásnak a kontextusa.) Ferenc József ráadásul olyan aktív politikus és uralkodó, akinek a személyéhez a *generációs emlékezetben* még élő, vagyis ekkoriban a nagyszülők traumatizáló, háborús történeti tapasztalatainak szóbeli elbeszélései (is) hozzákapcsolódnak.

A generációs emlékezetnek ezt az érzelmi érintettségen alapuló erejét a kiegyezés utáni gyors gazdasági és társadalmi fejlődés sem lehetett képes hatástalanítani, különösen a regényes rajzok megjelenésének

47 JÓKAI Mór, *A kiskirályok* (1885), I-II, s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, ÚJHÁZY Sándor, Bp., Akadémia, 1968 (JMÖM, Regények 48–49.), II. 236.

idején. A magyar uralkodó megkoronázásának negyedszázados jubileuma ugyanis nagyjából egybe esett annak az időbeni határvonalnak az elérésével, amely a generációs emlékezet korszakának lezárulását jelölte ki. 1849 szemtanúinak, a potenciális tanúságtevőknek a kihalása szükségszerűen nem az identitásformáló történelmi esemény iránti közönyt váltja ki a közösségből. A generációs emlékezet határa mindig inkább valamifajta fókuszpontként képzelhető el, amely tudatosítja a közösség tagjaiban az emlékezet- (és identitás)vesztés veszélyeit, és ezért a közösségi emlékezet fontosságát; érzékenyít. Ennek a folyamatnak az elfojtására a kiegyezés utáni gazdasági és kulturális konjunktúra kevésnek bizonyult. A regényes rajzok zárlatának lehetséges olvasatait, és így Jókai írói eljárását ez az utóbbi tény mindenképpen negatívan befolyásolta.

A Királyhymusz

A másik szimbolikus aktus a királyhymusz megírása, amelynek köszönhetően Jókai 1891-ben támadások keresztüzébe került, és a közvélemény, valamint a sajtó egy része is rásütötte a „tulloyalítás” bélyegét. A Hét hasábjain Rákosi Viktor használta először a kifejezést, amikor némi iróniával összefoglalta a vita „lényegét”:

A „Magyar Hirlap”-nak az a genialis ötlete támadt, hogy a Jókai-féle szövegre a közönségtől szedegesse be a kritikákat. A kritikák legnagyobb része értelmes fejekre vall és végeredményükben ritka egyöntetűséggel egyez meg abban, hogy a Jókai-féle szöveg rossz. A vita legnagyobb részben azonban a körül a körül forog, hogy koszorús regényírónk tulloyalításba esett, mikor a szöveg refrain-jében azt mondja: „Isten, tartsd meg magyarok királyát;” — mert jobb lenne ez, hogy: „Isten; éltesd magyarok királyát!”⁴⁸

Jókai a királyhymuszt az országos daláregyesület igazgató választmányának felkérésére írta. A választmány 1891. március 8-i ülésén döntött arról, hogy a többszöri, eredménytelen pályáztatási procedúrát megkerülve, a szöveg megírására Jókai Mórt kéri fel, és majd csak a

48 NEMO [RÁKOSI VIKTOR], *Áprilisi aktualitások (Saison-czikk)*, A Hét: Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny, 1891. április 19., 255.

megzenésítésre ír ki nyilvános pályázatot. Az Egyetértés 1891. március 9-i számában arról is hírt adott olvasóinak, hogy a választmány küldöttsége már az ülés délutánján látogatást tett az írónál, aki ígértet is tett a vers megírására.⁴⁹ A királyhymnus szövegét Jókai hamarosan eljuttatta Lung György elnökhöz, és az egyesület választmánya 1891. április 9-i ülésén (vagyis a felkéréstől számítva kereken egy hónap múlva!) a verset egyhangúlag elfogadta.⁵⁰

Jókai felkérése egy akkor már lassan egy évtizede húzódó kudarcso-rozat végére volt hivatott pontot tenni. Az Országos Magyar Daláregye-sület először 1882. augusztus 19-i közgyűlésén tárgyalta meg a magyar királyhymnusra kiírandó pályázat alapelveit, illetve az erre vonatkozó javaslatot.⁵¹ A bemutatót a következő évre, 1883-ra, Szent István ünne-pére tervezték. A pályázat annak ellenére eredménytelen maradt, hogy igen magas (a szövegírónak száz, a komponistának 200 arany) pályadí-jat tűztek ki. A beérkezett pályaművek nagy száma fordított arányban állt azok minőségével: a jutalom vonzó összege főleg a dilettánsokat vonzotta. Jókai a *Szél Gáspár utódai* (1890) című humorisztikus tárcá-ját (nem véletlenül) éppen a nyilvános irodalmi pályázatok által életre

49 „Az orsz. magyar daláregyesület igazg. választmánya ma délelőtt Lung György elnök-lete alatt ülést tartott, melynek főtárgyát a folyó ügyek s a jövő évi budapesti jubiláris orsz. dal-és zeneünnepély érdekében teendő intézkedések mellett, a magyar király-hymnus ügye képezte. A választmány elhatározta, hogy a szöveg megírására, az ed-digi eredménytelennek bizonyult nyilvános pályázatot mellőzvé, Jókai Mórt kéri fel, s az ő költeményének megzenésítésére ír ki pályázatot. E határozatból kifolyólag, ma délután egy Lung György vezetése alatt és id. Ábrányi Kornél, Kovács Sándor, Siposs Antal és Zimay László választmányi tagokból álló küldöttség tisztelgett Jókai Mórnál, ki a küldöttséget legszívélyesebben fogadván, hazafiúi készséggel engedett a kérés-nek, melyet az elnök ékes szavakban előtte tolmácsolt. Jókai egyszersmind is meg-ígérte, hogy a költeményt lehetőleg e hó folytán a választmány rendelkezésére fogja bocsátani.” Egyetértés, 1891. március 9., 2.

50 Jókai szövegének elfogadásáról és a választmány üléséről a Budapesti Hírlap „Iroda-lom és művészet” rovata közölt rövid híradást. Budapesti Hírlap, 1891. április 10., 3.

51 *A király-hymnus ügye*, Emléklapok a debreczeni országos dalárünnepély alkalmából, V. szám, 1882. augusztus 20. Az előterjesztést egy erre kijelölt háromtagú bizottság, Ábrányi Kornél, Hubay Károly és Tánczos Béla jegyezték. Nyilvános pályázatot java-soltak; a tiszteletdíjak összegét aláírások útján, a tagegyesületek jótékonyági hang-versenyeinek bevételéből és gyűjtésből akarták előteremteni. A szövegek bírálatára az Akadémiát, a zenei kompozíciókéra pedig az egyesület választmánya által kijelölt bizottságot tervezték felkérni.

hívott dilettánsok groteszk rajzának szentelte, és ebben a királyhimnusz az amatőrök és az önjelöltek számára különösen vonzó műfajként jelenik meg:

No hát hajdan ez a genre csak egyesével bukkant elő; de most már egész felekezetté szaporult az. A vad poézisnek bacillusai vannak! Mikor egy királyhimnuszra, egy balladára pályázat hirdetődik, százával bújik elő, mint zápor után a vargánya, a Szél Gáspár ivadéka. Pardon vargánya! Hisz az megehető; ezek valóságos pöfetegek, a mikből boszorkányliszt porlik fel, a mint felnyitjuk.⁵²

A királyhimnusz ügye a sikertelen pályázat ellenére a következő években sem került le a napirendről. A magyar királyi operaház megnyitására (1884) Liszt Ferenc Podmaniczky Frigyes felkérésére komponált ugyan egy királyhimnuszt (*Magyar király-dal/Ungarisches Königslied*), amelynek szövegét ifj. Ábrányi Kornél írta, ám a Rákóczy-nóta motívumának felhasználása miatt végül maga a megrendelő is elállt bemutatásától. A daláregyesület kezdeményezésének azonban ennél jóval korábbi előzményei is voltak: 1844-ben Vörösmartyt a Kisfaludy-Társaság kérte fel egy magyar királyhimnusz megírására.⁵³ A daláregyesület ilyen előzmények után döntött Jókai személyéről, és a királyi családdal ekkoriban már hosszú ideje jó viszonyt ápoló író, aki másfelől a közönség szemében még mindig a magyar irodalom koronázatlan királya, másrészt a magyar függetlenség és demokrácia ikonja egyszemélyben, kézenfekvő választásnak, a lehetséges legjobb döntésnek tűnt. Talán ez volt az egyetlen olyan kérdés a királyhimnusz megjelenésekor kirobbant és

52 JÓKAI Mór, *Szél Gáspár utódai*, Budapesti Hirlap, 1890. december 7., 2.

53 Vö. GREGUSS Ágost, *Toldy Ferencz emlékezete (Fölvölvastatott 1876 február 6-dikán.)*, A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam, XI. (1875–1876), 203–220. Itt: 207–208; HORVÁTH Károly, *Romantikus költői sors és nemzeti sors: Kölcsey pályafordulatai = A romantika értékrendszere*, Bp., Balassi, 1997, 32–74. Itt: 55; GERGELY Pál, *Vörösmarty a Kisfaludy-Társaságban* (Átdolgozta, kiegészítette és a jegyzeteket írta HORÁNYI Károly) = *A Vörösmarty-gyűjtemény: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában és Régi Könyvek Gyűjteményében*, Bp., MTAK, 2016 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárának Katalógusai 25.), 143–164. Itt: 160; SZILÁGYI Márton, *Vörösmarty és az V. Ferdinánd koronázására írott vers = „Miért én éltem, az már dúlva van”: Vörösmarty-tanulmányok*, Bp., Kalligram, 2021, 155–168.

gyorsan kiéleződő vitában, amelyet nem kérdőjelezett meg senki: nevezetesen azt, hogy ha születik új királyhimnusz, akkor azt Jókainak kell megírnia.

1891. április 11-én, szombaton az országos napilapok, pártállástól függetlenül lehozták Jókai *Királyhimnuszt* és az országos daléregyesület felhívásának a szövegét is. Szabó László nyomán a *Királyhimnusz* első közlését a Nemzethez szokás kötni,⁵⁴ amely Jókai lapjának, A Honnak a jogutódja, és amely az 1880-as adósságválság rendezésének az „eredményeképpen”, az Ellenőrrel való egyesülésből jött létre. A királyhimnuszt a reggeli kiadás tárcarovata („A Nemzet tárcája”) az első lapon közli, az első hasábon. A tárca fennmaradó négy hasábját Jókai regényének, a *Rákóczy fiának* aktuális epizódja tölti ki. Ugyanezen lapszám harmadik oldalán a „Színház és művészet” rovat *Pályázat a királyhimnuszra* címmel teszi közzé az országos dalár-egyesület felhívását a „Magyar királyhimnusz” megzenésítésére. A nyilvános pályázat díjnyertes alkotásának ősbemutatójára a kiíró szándéka szerint a negyedszázados jubileumi dalárdatalálkozó ünnepi eseménysorozatának reprezentatív záróeseményeként kerülne majd sor 1892. augusztusában. Jókai felkéréséről a megzenésítésre vonatkozó pályázat is tudósít.⁵⁵

A királyhimnusz ügyének közéleti és politikai jelentőségéről mindent elárul az a tény, hogy mind a kormánypárti, mind az ellenzéki sajtó, vagyis a korabeli média egységesen, egyazon napon, a közlése mellett döntött.

Királyhimnusz

I.

Isten tartsd meg országunk királyát,

Fény borítsa szentelt koronáját;

Trónját boldog nemzet támogassa,

Honszerelmünk emelje magasra.

Nemzetnek atyja! Im hozzád kiált

II.

54 Vö. SZABÓ László, *Jókai élete és művei*, Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata, 1904, 287; vö. még: *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története: Az előfizetők névsorával és a száz kötet részletes tartalomjegyzékével valamint Jókai összes írásának bibliográfiájával*, Révai, Bp., 1907, 184.

55 *Nemzet*, 1891. április 11., 3.

A királynak adj áldást, hatalmat,
Boldog békét, harcban diadalmat;
Áldott hírét szikla, róna, tenger,
Merre nap jár, büszkén visszazengje.
Nemzetnek atyja! Ím hozzád kiált
A népnek ajka: Tartsd meg a királyt!

III.

A király a jog s szabadság vértje:
Minden honfi éljen, haljon érte!
Karja, lelke győzzön a viszályon,
Dicső neve késő korra szálljon.
Nemzetnek atyja! Im hozzád kiált
A népnek ajka: Tartsd meg a királyt!⁵⁶

A Nemzeten kívül ezen a napon jelenik meg a vers és a felhívás szövege a Pesti Naplóban, az Egyetértésben, a Budapesti Hirlapban, a Magyar Hirlapban és a Pesti Hirlapban. A különbség csupán annyi, hogy hová helyezik el Jókai versét, és mennyire terjedelmesen, valamint milyen kommentárral hozzák le a daláregyesület felhívását.⁵⁷ A Budapesti Hirlap eljárása azért is tanulságos, mert a következő napokban kirobbanó vita lefolyásának a menetét vetíti előre. A Jókai *Királyhymnusza* körül kibontakozó polémia ugyanis óhatatlanul szembesít bennünket azzal a kérdéssel (és úgy vélem, nem volt ez másképpen 1891-ben sem), mit jelent a „nyilvánosság”, a „köz véleménye” egy adott témáról a nyomtatott tömegmédiák korában. Miközben ugyanis a politikai napilapok

56 A napilapokban, így a Nemzetben is megjelent verziót közlöm. (Kötetben: JÓKAI Mór *Költeményei I–II*, Révai, 1899, I. 38. A szöveg a „Szózatok” blokkba kerül, *Királyhymnus* címmel, ami azután a tartalomjegyzékben már más írásmóddal jelenik meg (*Királyhymnus*). A világhálón a szöveg általában ezzel a címvariációval szerepel. A strófaakat a kötetkiadás már nem jelöli római számokkal, a szöveg a Nemzetben közölt verziótól csupán néhány ponton, a központosításban tér el, de ezek nem tekinthetőek érdemi eltéréseknek.

57 A Magyar Hirlapban szintén a tárcasávban jelenik meg, harmadik-negyedik oldalon. A többi lapban a vers és a felhívás a művészeti rovatokban kap helyet. A Pesti Napló „Színház és művészet” rovatában a lap második oldalán; a Pesti Hirlap „Színház, zene, képzőművészet” rovatában a harmadik oldalon, a felhívást erősen rövidítve; az Egyetértésben viszont az „Egyletek, társulatok” rovatban a negyedik oldalon. Ez valamennyi lap esetében az 1891. április 11., szombati számra vonatkozik.

– esetünkben a Magyar Hirlap direkt módon, a beküldött olvasói vélemények kommentár nélküli közlésével– megnyitották felületeiket az olvasói vélemények számára, azok nyílt és őszinte közlését ígérve, azonközben tudatosan és kiváló stratégiával tematizálták azokat a problémákat és kérdéseket, amelyek végig dominálták a vitát. Lényegében kizárva ezzel más szólások belépésének a lehetőségét, jó előre „moderálva” a már forgalmazottakon túl más, vagy más jellegű, argumentumok cirkulációba kerülését.

A Budapesti Hirlap a címdalán, „A Budapesti Hirlap tárcájá”-ban közölte Rákosi Jenő alapos, egyszerre kontextualizáló és filológusokat megszegyenítően körültekintő szövegelemző írását *Királyhymnus* címmel,⁵⁸ miközben az a vers, amelynek mondattani fogyatékoságait és rímpárjainak hangzását hosszasan analizálta, az „Irodalom és művészet” rovatban, a harmadik oldalon kapott helyet. A napilap persze arra való, hogy lapozgassák. A szerkesztői szándék azonban nyilvánvalóan az volt, hogy mielőtt az olvasó elolvasná a három strófát, már rendelkezzen valamiféle előzetes információval, prekoncepcióval a verssel kapcsolatosan (értsd: lényegében preformálták az olvasó előzetes megértési horizontját). Rákosi Jenő cikkének első fele azt a kérdést járja körül, miért nem sikerült 1867, vagyis Ferenc József magyar királlyá koronázása óta megoldani a magyar királyhymnus problémáját. A Budapesti Hirlap, ahogyan erre Rákosi utal is, több vezércikkben is kiállt a magyar királyhymnus szükségessége mellett.⁵⁹ Rákosi szerint a királyhymnus

58 -ó. [RÁKOSI Jenő], *Királyhymnus*, Budapesti Hirlap, 1891. április 11., 1-2.

59 A Budapesti Hirlap 1890. augusztus 9-i számának vezércikke *A Gotterhalte* címmel arra a komoly sajtópolémiát kiváltó esetre reagált, amely a Szapáry-kormány magyar tisztviselők ellen elrendelt fegyelmi vizsgálata nyomán robbant ki, mert a tisztviselők „felségsértést követtek el a Gotterhalte ellen”. A vezércikk azzal bírálja a kormányt, hogy „protegálja a Gotterhaltét s a magyar királyhymnuszt megbuktatta”. A cikk felütése a Haydn-dallam esztétikai, zenei szépsége és a hymnusz szimbolikus tartalma közötti különbségtételből indul ki, vagyis abból, hogy bár a hymnus zenei alkotás (is), a hozzá való személyes és közösségi viszonyulásban nem a szép/csúf esztétikai kódja, hanem a saját/idegen közösségi identitást meghatározó kódja válhat perdöntőve egy adott politikai helyzetben. A Jókai szövege körül kibontakozó vitában ennek a mozzanatnak különös jelentősége lesz majd. A cikk személyes hangvétele és az olvasó megszólítása a lap, a publicista és közönsége közötti véleményközösséget erősíti meg. Annak elővételezését, hogy széles körű közmegegyezés övezi a kérdést, amelyben az újságíró a néma publikum véleményének ad hangot. („Nekem még se tetszik, sem a fekete-sárga zászló, sem a Gotterhalte. Azt hiszem, neked se. Mert én nem

ügyének nehézségei kétfélék. Az egyik, és ő ezt tartja a könnyebben áthidalhatónak, a megfelelő szöveg és zenei kompozíció megtalálása. A szöveg Rákosi olvasatában másodlagos, és megfelelő, éneklésre alkalmas szöveget könnyebb is találni. A komponista feladatát komplexebbnek, nehezebbnek értékeli: olyan dallamot, amely egyszerre magasztos és egyszerű, így jó esélye van a népszerűsége és szerethetősége, még olyan világklasszis komponistának sem sikerül magától értetődően megalkotnia, mint amilyen Liszt Ferenc. A polémia későbbi szakaszában Liszt *Királydalán*ak elutasítása rendre politikai kérdésként merült fel. Rákosi cikkének tárgyyszerűségét és nyitottságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy szembenéz azzal is: a Liszt-dal minden szépsége ellenére sem az a darab, amely „slágerré” válhatott volna, vagyis esélye lett volna a széles körű népszerűsége, a gyors és spontán elterjedésre. A nehézségek másik csoportja a nemzeti emlékezettel kapcsolatos: azokkal az érzelmekkel, amelyeket a magyar hallgató a Gotterhalte dallamához, a himnusz szimbolikus tartalmához kapcsol.

A magyar királyhymnus mellett „mozgalom” Rákosi szerint első sorban érzelmi okokra vezethető vissza: az osztrák hymnus „a boldogtalanság korának muzsikája” ránk, magyarokra nézve. Rákosi nem jogi érvekre hivatkozik, amikor a magyar királyhymnus szükségessége mellett érvel. A múlt feldolgozása a racionális gondolkodás, az észérvek szintjén láttelepe szerint már eljutott odáig, hogy a múlt eseményeiről és

vagyok s varcgelb s mert nem dobognak osztrák érzelmek szívemben. [...] nekünk a fekete gyász, a sárge epe.”) A szónoki kérdések sora azonban már nem az érzelmekre, hanem a jogra, az alkotmányosságra vonatkozik, vagyis a dualizmusnak arra az anomáliájára, amelyet 1867-től a monarchia összeomlásáig sem sikerült megoldani: „Benne van-e a Gotterhalte a kiegyezésben? [...] miért ne lehessen dualizmus a királyhymnusban is, mért ne szabadjon a magyaroknak magyarul dicsérni Magyarország koronás fejedelmét.” A cikket végül egy performatív aktus zárja, amely aligha érthető másképpen, mint érzelmekre ható, provokatív gesztusként a cikk állításainak nyomtatékosítására. A vezércikk, írásban, nagy nyilvánosság előtt, maga is végrehajtja azt a cselekedetet, amelyet azok a hivatalnokok, akiknek a védelmében felemeli a szavát: „Ezennel kijelentem, hogy az osztrák néphymnuszt nem tisztelem, sértő szándékkal megsértem. [...] követelem, hogy ellenem is indítsanak vizsgálatot, függesszék fel képviselői immunitásomat.” A képviselő-újságíró által „szóban” (pontosabban: szóval, de írásban) elkövetett felségsértés azonban arra is rámutat, hogy 1890-ben egy ilyen aktusnak a hadseregen és a hivatalnoki karon kívül, a sajtóban már nem voltak komoly visszatartó erőt jelentő veszélyei, amelyek gátolták volna a véleménynyilvánítás szabadságát. (-s.), *A Gotterhalte*, Budapesti Hirlap, 1890. augusztus 9., 1.

az azokhoz kapcsolódó szimbolikus rendekről is folytatható higgadt és értelmes, érvelő vita. Az a dallam azonban, amelyhez a múltban annyi negatív érzés, gyász, veszteség és a legyőzettség tapasztalata kötődött hozzá, a „feledés fátyolának föllebbentésén” túl másra nem lehet alkalmas; a magyar király dicsőítésére bizonyosan nem. Rákosi legfontosabb érve a magyar királyhymusz mellett is érzelmi:

Ha ég bennünk a vágy, hogy a királyt dalban dicsőítsük, nem inkább arról kellene-e gondoskodni, hogy mentül lelkesebben dicsőítsük, semmint engedni, vagy éppen végzetes makacssággal ragaszkodni ahhoz, hogy a dicsőségre szóló dalt ne is hallgathassuk keserűség, gyászos érzések és boldogtalan visszaemlékezések nélkül.⁶⁰

Rákosi olvasatában „Jókai verse elég alkalmatosnak látszik a keresett célra. Rövid strófákban van, kissé banális, a mi ebben nem hiba, refrénes, a mi szükséges.” Rákosi Jenő, a szöveg későbbi kritikusaival ellentétesen, a vers szövegét nem autonóm alkotásként, vagyis az irodalmi műfaj értelmében vett *hymnusz*ként tárgyalja. Olyan „köztes terméként”, amely a megzenésítés alapanyagaként a zenei kompozíció hatására még alakulhat, változhat. (Ahogyan ez meg is történt: az Erkel-féle feldolgozásban a refrén utolsó sorának második felét, a „Tartsd meg a király!” felsort ismételni kell.) Kritikai megjegyzései is a vers énekelhetőségét esetlegesen nehezítő pontokra vonatkoznak. A refrént nehézkesnek tartja, amelyet azonban a zenei kompozíció korrigálhat. Az első strófa negyedik sorának hiányos mondatát is az ismétlésből fakadó ritmika megszakadása felől szemlélve elsősorban azért minősíti aggályosnak, mert az első három sor szintaktikai ismétlődését megtöri. Az a logikai döccenés, amelyet a tárgy hiánya okoz, másodlagos a prozódia megtöréséhez képest. Hasonlóan vélekedik a második versszak harmadik és negyedik soráról: itt egyrészt a tiszta rím hiánya, a mai olvasó számára ugyan már csak kevésbé kihallható nyílt *e* és zárt *ë* hang megkülönböztetésének a hiánya mellett szintén a szintaktikai sor megtörését rója fel Jókainak, amelyet a két verssor felcserélésével akár ki is lehetne küszöbölni. Vagyis Rákosi Jenő a dalszövegre, a zenével együttélő versre, annak formai sajátosságaira fókuszált. A tárca zárlatában azzal indokolja

60 RÁKOSI Jenő, *i. m.*, 1.

a két kifogásolt szöveghely aprólékos elemzését, hogy „az ügyet fontosnak, Jókai versét alkalmasnak, Jókait magát pedig közülünk legméltoábbnak”⁶¹ tartja a magyar királyhymnus megírására.

A Pesti Napló már a felhívás kommentárjában is kritizálta a szöveget egy zárójeles megjegyzés erejéig.⁶² A vasárnapi szám címlapján „A Pesti Napló tárczája” *Magyar Király-hymnus* címmel pedig már alapos elemzést szentelt a versnek és ettől elválaszthatatlanul a királyhymnus politikai kontextusának.⁶³ A cikk tételmondata („Nemzeti politika, hogy Magyarországnak mint önálló államnak külön hymnusa legyen.”) a magyar királyhymnust az önálló magyar államiság, a magyar alkotmányosság megnyilvánulásaként értelmezi: a szuverenitás olyan bizonyítékaként, amely nem a jog, hanem egy ennél erősebb kötelező erő, a szokásjog okán jár ki az önálló államisággal rendelkező nemzeteknek:

A magyar korona nem azonosítható az osztrák császári koronával s mi magyarok nagy hangsúlyt fektetünk a két méltóság külön szuverenitására annyival inkább, mert a két koronát egy személy viseli. Külső kifejezésre akarjuk juttatni ezen közjogi különbséget minden oly nyilvános alkalommal, midőn a magyar király szerepel, azért, hogy ne csak mi tudjuk, hogy nekünk királyunk van, ki

61 *Uo.*, 2.

62 „(Megjegyezzük, hogy a strófákat még hatásosabbá tenné, ha a refrain így módosítatnák: »A népek ajka im hozzád kiált, / Nemzetek atyja, tartsd meg a királyt« ami által a mondat szerkezetnek a leghatásosabb helyen való kettészakítását lehetne kikérikülni.)” [n.n.], *A Király-hymnus*, Pesti Napló, 1891. április 11., 2.

63 [n. n.], *Magyar Király-hymnus*, Pesti Napló, 1891. április 12., 1. Felelős szerkesztőként akár ifj. Ábrányi Kornél is lehetne az írás szerzője, aki annyiban is érintett a királyhymnus kérdésében, hogy Liszt *Királydalának* szövege tőle származik. A cikk több (elsősorban jogi) argumentuma, illetve ezek csoportosítása és egymáshoz kötése összecseng ifj. Ábrányi Kornél *A Habsburgok és a király* című cikkének, illetve *A király* című könyvében több fejezet érvelésével. Vö. ifj. ÁBRÁNYI Kornél, *A Habsburgok és a király* = *Uő, Jegyzetek és reflexiók*, Bp., Légrády, 1899, 213–230; ifj. ÁBRÁNYI Kornél, *A király*, Bp., Athenaeum, 1896. (Az érintkező fejezetek: 126 skk.: *Mily nehéz felejtetni!*; 181 skk.: *Akik nem akartak felejtetni!*; 403 skk.: *Koronázási jubileum és Kossuth-kultusz*). A cikkiró utal korábbi, e témában írott vezércikkeire is. A Budapesti Hírlap 1890. augusztus 9. (szombati) számában *A Gotterhalte* című vezércikk szerzője (-s.). Ezzel a cikkel is több érve egybeesik Jókai kritikusanak, ebben az esetben azonban a szerzőséggel kapcsolatosan több név is felmerülhet (a cikkiró tagja a képviselőháznak), ez ugyan Ábrányira is igaz, de Kaas Ivor a betűjegy okán valószínűbb.

minden más ország fejedelmétől független és velük egyenrangú, hanem ezt tudja, lássa, hallja és vallja maga a király egész udvarával s győződjenek meg róla Ausztria és a külföld népei is, nehogy véletlenül avagy szándékosan összetévesztessünk és egybe csatol-tassunk. Ezen szempontból ítéljük meg a Király-himnusz kérdését is. A jogra ugyan az nem tartozik, de tartozik a szokásra.⁶⁴

Az az európai gyakorlat, amely az udvari etikett szerint az uralkodó megjelenéséhez (fogadására vagy búcsúztatására) egy őt megszólító királyhimnusz zenéjét kapcsolja hozzá, az uralkodó nyilvános politikai szereplésének fontos politikai (vagyis önmagában is a szimbolikus kommunikáció részét képező) esztétikai hatáseleme. Az argumentáció azonban itt jut el ahhoz az alaptézisét előkészítő kulcsmomentumhoz, amely a kiegyezés utáni negyedszázad bizonytalanságával egyik legérzékenyebb kérdését érinti, és elválaszthatatlan az uralkodó, Ferenc József személyétől. A gazdasági és társadalmi fejlődés ekkor már látványos és kézzel fogható eredményei önmagukban ugyanis sem egyszerűbbé, sem gyorsabbá nem tették a közösségi emlékezet- (és tegyük hozzá:) gyász munkában a modern Magyarország alapítótörténeteként funkcionáló márciusi forradalom és az azt követő szabadságharc traumáinak feldolgozását. A magyar királyhimnusz ügye azért válik negyed századdal a kiegyezést (és Ferenc József magyar királlyá koronázását követően) ennyire éles kérdéssé, mert valódi tétje a nemzeti emlékezet integritásának a megőrzése. Magyar királyhimnusz hiányában a magyar király tiszteletére is az osztrák császári néphimnuszot játszották: azt a „Gott elhalte”-t, amely a magyar történelmi tudat számára a „Reichseinheit” gondolatának zenei kifejeződéséeként a magyar alkotmányossággal éppannyira összeegyeztethetetlen, mint a rosszemlékű fekete-sárga zászló és a kétfejű sas.⁶⁵ A cikkíró ebből vonja le azt a következtetést, hogy „[a] magyar Király-himnusz tehát nem egy vers és nem egy zenedarab, hanem politikai követelmény. A verset is, a zenéjét is ezen szempontból kell megítélni.”⁶⁶ Hogy korábban az udvar elutasította a Liszt-kompozíciót, a cikk szerint hasonlóképpen erre vezethető vissza. A politikai környezet változása azonban kedvezett a magyar királyhimnusz ügyének: nemcsak az udvar,

64 Uo.

65 Vö. Uo.

66 Uo.

de a magyar arisztokrácia is készséget mutatott a magyar királyhimnusz elfogadására, amit a Zichy Antal által felajánlott pályadíj is bizonyít.

A Pesti Napló tárcája is elsősorban azért üdvözli Jókai szerzőségét, mert személyében látja a garanciáját a himnusz későbbi királyi szentesítésének, és csak másodsorban azért, mert népszerűsége hozzájárulhat ahhoz, hogy a magyar korona alattvalói is a magukénak érezzék az új himnuszt.⁶⁷ A cikk retorikája azonban ezen a ponton mégis a szöveg kritikájába fordul át, annak ellenére is, hogy később, annak tüzetes elemzése során elismeri a versszöveg erényeit. Különös ellentmondás, hogy a nyílt kommunikációt ezen a ponton éppen arra használja, hogy a szöveggel kapcsolatos kritikákat tiltás alá helyezze. A szöveg elfogadása politikai kérdés: bírálata, nyílt kritikája veszélybe sodorhatja a magyar királyhimnusz ügyének egészét. Ezért is különös fordulata a tárcának, hogy a vers (éppen ezen a ponton letiltott) bírálatát a tiltás indoklása vezeti be. Első lépésként kiemeli a szöveget az irodalmi diskurzusból, amikor leszögezi, hogy azt „politikai aktusként” (vagyis használati szövegként) fogja tekinteni; másfelől leválasztja szerzőjéről, és tulajdonosként a nemzetet nevezi meg: „Azonban e verset nem úgy tekintjük, mint költeményt, mely az író tulajdona, hanem mint politikai aktust, mely hivatva van, hogy a nemzet tulajdonát képezze.”⁶⁸ Ez a jogi értelemben képtelen lépés (hiszen a szerzői jog elidegeníthetetlen) valójában abban a szintén meglehetősen abszurd javaslatban leli a magyarázatát, amely szerint Jókai „nem zárkozhat el” a szöveg átalakításától; az általa írt szöveg pedig olyan „indítványként” tekintendő, amelyet annak a nemzetnek kell majd saját érzéseivel alakítani, amely énekelni fogja.

A királyhimnusz kérdésében a király, a nemzet és a költő közötti egyetértést a tárcaíró a kölcsönösség elvére alapozza: ha a királynak jogában áll elutasítani a neki nem tetsző szöveget, akkor ez a jog az alattvalókat is meg kell, hogy illesse. A mai olvasó számára képtelennek tetsző érvelés Jókai megszólításába, egészen pontosan: felszólításába

67 „A szöveget a Király-himnuszhoz megírta Jókai Mór. Én, ki tíz vezércikket is írtam a magyar Király-himnusz mellett, köszönettel fogadom Jókai versét. Ő kedves embere a királynak, s mint boldogult Rudolf trónörökös barátja nagy kegynek örvend, az ő tollából a verset szívesen veszi a király és környezete. Bizonyos garancia fekszik ebben, ha a vershez a zene is meglesz, azt visszautasítani nem fogják. Az udvari poéta, ki egyszersmind a nemzet koszorús költője, a legalkalmasabb egyéniség Magyarországon arra, hogy a Király-himnuszt megírja.” *Uo.*

68 *Uo.*

torkollik: „Ezen szempontból kérjük Jókait, hogy mindezeket olvasván és megfontolván, a mit az emberek az ő király-himnuszáról írnak, azt javítsa ki.” Azok a pozitívumok, amelyeket ezek után lajstromba vesz, lényegében el is veszti a jelentőségüket ahhoz képest, amit a tárcia retorikai vonatkozásban megcselekszik. Két, egymással lényegileg összeegyeztethetetlen kívánalomnak ad hangot: egyrészt annak, hogy Jókai szövegét kell elfogadni – hiszen az ő szerzősége jelenti az egyetlen esélyt a magyar királyhimnusz szentesítésére –; másrészt viszont annak, hogy a szöveget ebben a formában nem szabad elfogadni, vagyis azt Jókainak át kell írnia. Elismeri ugyan, hogy műfaji értelemben a királyhimnusz funkcionális, használati szöveg, tehát általános érvényű és alkalmi vers, amelynek így nem is kell költői remekműnek lennie, Jókai szövege pedig rövidegével, egyszerűségével, alaphangulatának és alap gondolatának egységességével, azzal, hogy dicsőíti a királyt (általában) és kerül minden más közjogi vonatkozást, lényegében kielégíti az éneklésre szánt néphimnuszokkal szemben támasztható követelményeket.⁶⁹

A hibák lajstromján végigtekintve azonban a Pesti Napló tárcája mintha éppen a szöveg funkciójáról és használati jellegéről feledkezne meg: arról a nem mellékes körülményről, hogy ezt a verset konkrét szituációban, a magyar korona alattvalói fogják énekelni a magyar királynak magyar nyelven, vagyis arról a szituációs kontextusról, amely a szöveget, elhangzásakor, aktualizálja, *megnyilatkozássá* teszi, és kontextuális jelentéssel ruházza fel.⁷⁰ A hosszú hibajegyzéken végigtekintve feltűnő ugyanis, hogy a hiányolt elemek olyan szemantikai markerek, amelyek az írott szövegben ezt a kommunikációs kontextust „helyettesíthetnék”: vagyis azok a deiktikus elemek, jelzők, amelyek az éneklő személy és a

69 Uo.

70 „[A] mondatok csak helyzetekben bukkannak elő, és ezeken a helyzeteken belül a megnyilatkozás normatív jelentése mindig nyilvánvaló vagy legalábbis érthető lesz – jöllehet egy másik helyzetben ugyanaz a megnyilatkozás, amely már nem ugyanaz, más normatív jelentéssel bír majd, amely nem kevésbé lesz nyilvánvaló és elérhető. [...] a kommunikáció helyzetekben történik, s hogy a helyzetben levés azt is jelenti, hogy már birtokunkban van (vagy birtokol minket) feltevések egy szerkezete, a már-helyükre-tett szándékok és célok feltevésein belül történik meg az, hogy a megnyilatkozást rögtön meghalljuk.” Stanley FISH, *Van szöveg ezen az órán?* ford. KÁLMÁN C. György = *Testes könyv I.*, szerk. KISS Attila Attila, KOVÁCS Sándor s.k., ODORICS Ferenc, Szeged, Ictus – JATE Irodalomelmélet Csoport, 1996, 270, 279.

megszólított személy kijelölésére vonatkoznak. (A felsorolás sorrendjében: nincs benne szó Magyarországról, magyar királyról, magyar nemzetről; az egész versben a *magyar* szó nem fordul elő; az „országunk királyát” megfogalmazásból nem derül ki: „Micsoda ország?”, ugyanezt a kérdést ismétli meg a harmadik sorral kapcsolatosan: „trónját boldog nemzet támogassa” – „Micsoda nemzet?”; a „nép”, „nemzet” soha nem kap jelzőt, ezért a szövegből nem derül ki, hogy abban a *magyar* népről és nemzetről van szó; kozmopolita, mert szövege általános.) Mindössze három olyan kritikai megjegyzése van, amely nem abból származik, hogy a tárcaíró eltekint a vers funkcionális, és ezért „átmeneti” jellegétől, hogy ezt a szöveget nem magányosan olvasni, hanem bizonyos közösségi eseményeken, a magyar király megjelenésekor *énekelni* fogja a tömeg. (Ezek is visszaköszönnék még a későbbi vitákban: eszerint nincs benne lelkesedés; nem szerepel benne az alkotmány szó;⁷¹ a második versszakban suta a rímelés.) A szemiotika nyelvére lefordítva: fő kifogásai abból fakadnak, hogy miközben korábban maga is hangsúlyozta ennek fontosságát, a vers egyes szakaszainak bírálatában eltekint a vers műfajiságából fakadó használati jellegétől. Attól a körülménytől, hogy ez a szöveg kizárólag egy adott kommunikációs szituációban hangzik majd el (a magyar király megjelenésekor – függetlenül Ferenc József személyétől!), használata megszabott, másra nem alkalmazható, vagyis a verssorokat *mondatként*, nem pedig *megnyilatkozásként* közelíti meg.

A „szellemet” a Magyar Hirlap engedte ki a palackból: a Jókai nimbuszát alaposan megtépázó vita, amelyben a túlzott lojalitáson túl az írók „kozmpolitizmussal” is megvádolták, a Magyar Hirlap kezdeményezésére robbant ki. A vasárnapi szám mellékletében *Olvásóinkhoz: A király-himnusz ügyében* címmel tették közzé azt a felhívást, amely a szövegről folyó polémiába bevonta a laikusokat, a lap olvasóit is. A véleménynyilvánítás lehetőségét a nyomtatott tömegmédiium felületének megnyitásával elvileg mindenkire kiterjesztették, aki nevének aláírásával küldi be írását a királyhimnuszról:

Az, hogy mit tartanak a hivatalos bírálók, nem jelent semmit; a közönség tetszése, vagy nem tetszése az egyedül elhivatott fórum arra nézve, hogy alkalmas-e a megadott szöveg vagy nem

71 „Valahová ezt be kell szűrni politikai okokból, ha költői szempontból nem is.” [n. n.], *Magyar Király-himnusz, Uo.*

alkalmas. Elhatároztuk tehát, hogy megkérdezzük lapunk olvasó-közönségét, alkalmasnak tartja-e a Jókai-féle szöveget arra a célra, a melyre kijelöltetett, vagy nem. Kijelentjük, hogy ezúttal nincsen semmiféle véleményünk. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy mi a közönség véleménye, s ezért kérjük lapunk t. olvasó-közönségét, mondjanak véleményt és küldjék be hozzánk írásban. A beérkező véleményeket, indoklás nélkül is ki fogjuk adni, ha a vélemény névalírással küldetik be, összesen tíz napig.⁷²

A felhívással együtt a lap még egyszer közölte magát a himnusz szövegét. A szerkesztőség a nyilvános vita szükségességét egyrészt azzal indokolta, hogy a királyhymnus esetében a szöveg lényegesen fontosabb, mint maga a dallam, másfelől azzal, hogy a himnusz olyan használati szöveg, amelyről mindenekelőtt nem a szakértőknek, hanem a végfelhasználóknak kell véleményt nyilvánítaniuk. Vagyis a Magyar Hirlap nyíltan, markánsan helyezkedik szembe Rákosi Jenő a Budapesti Hirlap tárcájában kifejtett véleményével, amikor a szöveg elsődlegessége mellett teszi le a voksát, a vox populi, vox dei nyílt hangoztatása a meglehetősen bonyolult kérdésben a politikai napilap hasábjain olyan nyílt demagógia, amely egyrészt felveti a felhívás és a tiznaposra tervezett projekt tényleges, ám ki nem mondott politikai céljának a kérdését. A szerkesztőség ugyanis nem a királyhymnus ügyét vagy a pályázatot, hanem a legnagyobb élő magyar író és alkotását szolgáltatta ki a laikus bírálóknak. Azt a Jókai Mór, akit a „legnagyobb magyar újságíróként” is aposztrofáltak, aki úgy vált a korszak ikonikus alakjává, hogy maga is oroszlánrészt vállalt a nyomtatott tömegmédiák hálózatának kiépítésében. A helyzet abszurditása, disszonanciája éppen ebből fakad.

Jókai, aki nemcsak terméke, hanem alakítója is volt a 19. század második felében a tömegmédiá valóságának, a honi és nemzetközi sajtó hírvivatainak is állandó szereplője, a felhívásban különösen vonzó célponttá válik mindazok számára, akik eddig csak kívülről figyelhették a korabeli celebeket, de maguk nem kaptak jogot arra, hogy a médiumok nyilvánosságában megszólaljanak vagy megjelenjenek. A felhívás éppen azt a lélektani helyzetet használta ki, amelyet a tévécsatornák sokat bírált valóságshow típusú műsorai az ezredforduló táján (ezek mélypontjaként a *Beolvasok* x-nek, y-nak, típusú adásokra gondolhatunk).

72 2. melléklet a „Magyar Hirlap” 22. számához, 1891. április 12., 1.

A fogyasztónak, akinek a pozícióját az elválasztottság, az elérhetetlen távolság határozza meg a nyomtatott tömegműmediumot előállítók és az azokban szereplők világától, a belépés lehetőségével együtt váratlanul egy addig kevésbé valószínű identifikációs lehetőség is felkínáltak. Azt nevezetesen, hogy az írásos véleménynyilvánítás aktusával maga is egyenrangú fellé, részesévé válik a véleményvezérek, a kiválasztottak világának. Vagyis: a tömegműmedia, amely elvileg mindenkit, de feltétlenül diszperz közönséget szólít meg, azt a hamis demokráciaideológiát játszotta ki evvel az akcióval, amely a véleménynyilvánítás szabadságát felcseréli a minden vélemény egyenértékűségét hirdető téveszmével. Téveszmével, hiszen ez utóbbi a hozzáértést, a szakértelmet, a kompetenciát a problémamegoldásban lényegtelenként, elhanyagolható elemként tünteti fel.

A szerkesztőség ígérete szerint a beküldött véleményeket tíz napon át közlik, majd azokat egy erre kijelölt bizottság összegezi, jelentésüket a lap közli. A bizottság tagjai: Mikszáth Kálmán, Szana Tamás, Szemere Attila, Ambrus Zoltán, Szabó Endre és Abonyi Árpád. A vasárnapi szám mellékletének nyilvánosságához forduló felhívása azért tűnhet váratlan fordulatnak, mert a szombati számban a Budapesti Hírlap is azt a megoldást választotta, amelyet a Magyar Hírlap: a szöveg és a felhívás egyazon lapszámban jelent meg a Jókai-vers kritikájával, sőt, a szöveget a kritikai kommentárba ágyazva közölték. A publikumhoz forduló felhívásban az „ezúttal nincsen semmiféle véleményünk” mondat kontextusát ez az egy nappal korábbi, Veridicus névaláírással jegyzett tárcá alkotja. A Magyar Hírlap vasárnapi mellékletének felhívása tehát egy nyelvi gesztussal törlés alá helyezi a szombati szám tárcájában már nyilvánosságra hozott, meglehetősen markáns bírálatot, azt a (téves) benyomást keltve olvasóiban, hogy a szombati szám érveitől (ellenérveitől) lehetséges eltekinteni, hogy mindaz, ami a szombati lapok argumentációjából bekerült a köztudatba, visszavonható. A nyilvános vitában való részvételre a felhívás azzal csábítja az olvasót, hogy véleménye szuverén, mindenkiétől független, önálló álláspontként szólalhat majd meg a sajtónyilvánosságban, és így az egyes olvasónak éppen arra nyílik majd alkalma, aminek újságolvasóként/fogyasztóként általában csak elszenvedője vagy alanya. A lap lényegében a szerepek megfordítását ígéri olvasóinak: aki beküldi az írását, *patiens*ből ágens lehet. Jókai szövegével kapcsolatban a következő tíz napban nem a laikus újságolvasót akarja majd meggyőzni a sajtó valamiről, hanem éppenséggel az ő véleménye

győzhet meg másokat, befolyásolhatja a szerkesztőket és a többi olvasót, formálhatja a közvéleményt és a közhangulatot egy régóta érzékeny kérdésben.

A szombati szám tárcájának számos érve és módszertana is a Pesti Napló vasárnapi tárcájához áll közel, hangneme azonban más, egészében sokkal radikálisabb, amit különösen a cikk zárata lesz nyilvánvalóvá. Az utolsó bekezdés arra a következtetésre fut ki, hogy a daláregylet pályázata Jókai amúgy „pompás templomi himnusza” miatt van eleve kudarcra ítélve:

[A]lgha lesz a királyáért és állami önállóságáért lángoló magyar nép igaz érzelmeinek dalba öntése. Ilyennek a nemzet ama nagy tömege soha nem fogadja el, mely pezsgő vérenek megfelelőbb himnusszal szeretné fölcserélni a „Gott erhalte”-t.⁷³

A cikk két reakciót valószínűsít: az első és legfontosabb, hogy a magyar királyhymusz ügye nem annyira a királyi szentesítés elmaradása, mint inkább a többség elutasító magatartása okán bukik majd el. A másik, ettől nem függetlenül, hogy „a különben szép szöveg” „megbénítja” majd „a pályázók inspirációját”, vagyis Jókai szövege nemcsak arra nem alkalmas, hogy az átlagember megszeresse, de arra sem, hogy a komponistákat munkára ösztönözze vagy megihlesse, holott a cikkíró korábban már elismerte, a vers ritmikai szempontból alkalmas a megzenésítésre.⁷⁴ Ha nem inspiráló, annak a cikk argumentációja értelmében kizárólag tartalmi, ideológiai okai vannak. A szöveg közlésével egyidejűleg megfogalmazott jóslat a következő tíz napban, és később is, csupán részlegesen vált önbeteljesítővé. Az olvasói véleményeket végigolvasva annyi mindenesetre megállapítható, hogy sikeresen tematizálta azokat a kérdéseket, amelyek az április 14. és 21. közötti nyolc napban a Magyar Hirlap mellékletének szinte teljes első oldalát megtöltő olvasói véleményekben, a támogató és ellenző érvelésekben egyáltalán felmerültek. A templomi és a néphymusz műfaji szembeállítás a Magyar Hirlap

73 VERIDICUS, *A király-hymusz*, Magyar Hirlap, 1891. április 11., 4.

74 „Jókai szövege, leszámítva az egyes versszakok méreteinek eltérő voltát, tagadhatatlanul alkalmas anyag a megzenésítésre. Átlátszóan tiszta, mesterkéletlen, amellet van benne méltóság és lendület is elegendő arra, hogy a zeneköltőt emócióba hozza.” *Uo.*, 3.

szombati tárcájában valójában azt a Pesti Napló kolumnájában is perdöntővé váló kifogást takarta, amely szerint a királyhymnus verse kozmopolita és/vagy nemzetietlen. Az indoklás itt is ugyanaz, mint a Pesti Naplóban, még akkor is, ha jóval egyszerűbb és direktebb. A hymnus emelkedettségét és ünnepélyességét vallásos színezetével hozza összefüggésbe, és a vers egyszerű, áttekinthető szerkezetét, dikcióját alkalmasnak is véli a megzenésítésre. Formai kifogással tehát nem él a szöveg kritikusa: a „vallásos” jelleg azonban a nemzeti, „faji” jegyek, így például a temperamentum hiányát vonja maga után.

A cikkíró (Veridicus) itt is a királyhymnus történeti kontextusából kiindulva jut el a konkrét szöveg elemzéséhez: ebben az esetben azonban a történeti érdeklődés a magyar királyhymnus kiegyezés utáni történetére korlátozódik. A sikertelen pályázatok tényét is inkább csak megállapítja, az okok feltárására éppen úgy nem vállalkozik, mint a politikatörténeti vagy történelmi összefüggések végiggondolására. Ebben a vonatkozásban a Pesti Napló vasárnapi tárcája vagy Rákosi Jenő írása jóval szofisztikáltabb. Ha a Pesti Napló cikke az elemző, feltáró újságírás példája, akkor a Magyar Hírlap szombati tárcája leginkább a véleményformáló újságírás álarcában főként az indulatokat roppant hatékonyan befolyásoló bulvár. A korábbi pályázatokkal kapcsolatos tények, a királyhymnus kérdésének a magyar zene világának központi problémájaként való beállítása, a magyar királyhymnus iránti igény álnaiv tárgyalása, a tényleges politikai és emlékezetpolitikai okok említésének gondos elkerülése mind-mind ezt támasztja alá.⁷⁵ Azzal, hogy a tárca egyszerre viszonyul szkeptikus iróniával a korábbi kudarcok dacára a pályázathoz ragaszkodó Műbarátok Körének eljárásához, és az Országos Daláregyesület megbízás melletti döntéséhez, azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a magyar királyhymnus mindörökre „jámbor óhajtság” marad, hiszen elfogadható szöveg sem így, sem úgy nem születhet. Veridicus sommás ítéletét („A költemény egészen internacionális karakterű fohász,

75 A tételmondat úgy indítja el az argumentációt, hogy a hymnus kérdését kifejezetten zenezakmai kérdésként, hiányát pedig a sikertelen pályázatok szervezeti nehézségeire visszavezethető problémaként állítsa be: „A magyar zeneművészetnek már évek óta valóságos tengeri kígyója a király-hymnus. A mint visszanyertük alkotmányunkat s ezzel együtt a szabadságot is, hogy nyílt és őszinte kifejezést adhassunk érzelmeinknek, gondolatainknak: zenezszi körökben gyakran fölmerült a vágy, hogy a magyar királyt, a magyar haza földjén ne másoktól átkölcsonzött dicsének, hanem a mi érzelmeinket, vérmérsékletünket visszatükröző hymnus dicsőitse.” VERIDICUS, *i. m.*, 3.

melyet bármely nemzet skrupulus nélkül elvállalhatna a magáénak. Az akczeptálásnak még az sem állna útjában, hogy benne magyarságunkra történik hivatkozás, mert a »magyar« szó elő sem fordul a szövegben, a mi mindenesetre föltűnő lehet egy olyan nemzet himnuszában, mely nemzet versben és toasztban is mindenkor örömost hangsúlyozza, hogy »legelső magyar ember a király«.»), hasonlóan a Pesti Napló tárcájához, itt is a majdani szöveghasználat kötöttségétől eltekintve, a szemantikai markerek hiányára helyeződik a hangsúly, ki egészülve azonban azzal a nem kevésbé fontos elemmel, hogy a szöveg, mivel nem fejezi ki „a királyért és a honi földért minden áldozatra kész fölpezdülést”, a magyar mentalitástól, vérmérséklettől idegen (ami hiányzik belőle, „a magyarságra jellemző erősebb lüktetése a vérnek”). A Jókaihoz való odafordulás sem közvetlen, a feltételes mód, amelyben megfogalmazódik, éppen annyira sértő Jókaira nézve, mint a megfogalmazott „óhajtás” tartalma: „Nem lehetne rábírní a koszorús költőt, hogy a szövegnek egy-két tollvonással temperamentumunkhoz inkább illő, önérzetesebb hangot és lendületet adjon?”

A Magyar Hírlap mellékletének első oldalát egy héten át megtöltő hozzászólások valójában azokat az érveket és állításokat variálták, amelyeket a Magyar Hírlap és a Pesti Napló tárcái is megfogalmaztak, különbség csupán a hozzászólók kreativitásának mértékében mutatkozott. Ezért sem véletlen, hogy a *Jelentés*, amelyet valamennyi beharangozott bíráló bizottsági tag „ígérete szerint” aláírt,⁷⁶ egyetlen új elemet sem tartalmaz, és valójában röviden összefoglalható. A *Jelentés* fontosabb megállapításai a következők: (1) a megnyilatkozások többsége a szöveg ellen foglalt állást; (2) „nem a mi vérünkéből való”; (3) a közönség nem akceptálja, mert nem elég magyar; (4) kiderült: a közönség Jókaitól várja az igazi himnuszt. Az aláírók, miután a több tucatnyi laikus véleménye pontról pontra elismételte a szöveget kommentáló, előző szombati tárca sarkalatos megállapításait, kijelentik, hogy egyetértenek a közönséggel, a himnusz megírására Jókai hivatott. A szerkesztőség tehát a maga sommás ítéletét, amely mégis akként értelmezhető, hogy elvi szinten elfogadják Jókai szerzőségét, ám nem fogadják el az általa már megírt szöveget, egyfajta népítéletként hirdette ki. A Jókainak tett, a kritikaáradat élet tompítani szándékozó gesztus azonban mit sem változtat azon a

76 Melléklet a Magyar Hírlap 31. számához, 1891. április 21. (kedd), 1.

tényen, hogy az író t nyolc napon át a megszólalásra éhes közönségnek védtelenül szolgáltatott ki.

A polémia kiélezettségét mi sem érzékelteti jobban, mint hogy az a Mikszáth Kálmán, aki maga is az aláírók között szerepelt, egy nappal korábban *Amnesztiát kérek!* címmel „levelet intéz” saját szerkesztőségéhez Jókai ügyében.⁷⁷ A tárcsa alcíme (*Levél a szerkesztőséghez*) a műfajra utal: a cikk nyílt levélként jelenti be magát, amely címzése, a megszólítás szerint a lap szerkesztőjéhez fordul („Kedves barátim a redakcióban!”), valójában azonban a nyilvánosságnak, és talán Jókainak akarja megmagyarázni azt a helyzetet, amelynek kialakulásában – legalábbis a látszat szerint – maga is aktív szereplőnek mutatkozott. Az *Amnesztiát kérek!* a tárcsa címében is megerősíti ezt a kettős odafordulást, a performatív aktus egyszerre kér kegyelmet Jókai számára a szerkesztőtől, akik nyilvánosságot teremtettek Jókai bírálói számára, és maguktól a laikus kritikusoktól is, akik kapva kaptak a lehetőségen, hogy megbírálják a királyhimnuszot, amelyet „Magyarország egyik legnagyobb élő embere” írt, az a Jókai, aki saját nagyságáról „semmi tudomással nem látszik bírni”, aki „[s]zeretetreméltó, kedves, nyájas, nyílt, barátságos, egyszerű, szerény”; „az egyetlen ember, akinek nincsen egyetlen személyes ellensége sem.”⁷⁸

Ilyen előzmények után került sor a *Királyhimnusz* pesti bemutatójára. Erkel Ferenc pályázaton kívül zenésítette meg Jókai *Királyhimnuszát*.⁷⁹ Az Országos Magyar Dalegyesület fennállásának negyedszázados évfordulójára szervezett négynapos kórusversenyre az ország minden részéből érkeztek a dalárdák, amelyen összesen 3150 énekes vett részt. A rendezvényt általában is teljes érdektelenség övezte, amit a megrendezés kudarcának későbbi elemzői a drága jegyárakra és a hőségre vezettek vissza. A találkozót díszhangverseny zárta le a Vigadóban, ennek előestéjén a Városligetben esti hangversenyen mutatták be a

77 Scarron [MIKSZÁTH Kálmán], *Amnesztiát kérek! Levél a szerkesztőséghez*, Magyar Hírlap, 1891. április 20., 1-2. A Mikszáth kritikai kiadás a jegyzetekben a teljes vitaanyagot közli. Vö. MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok XXX. (1891. január – 1891. december)*, s. a. r. REJTŐ István, SUHAI Pál, Bp., Akadémiai, 1987 (MKÖM 80.), 35–38; 217–227.

78 MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai mint képviselő (1893) = Cikkek és karcolatok XXXII. (1893. január – 1893. december)*, s. a. r. SZ. GARAI Judit, REJTŐ István, Bp., Akadémiai, 1988 (MKÖM 82.), 43–47; 270–272.

79 Budapesti Hírlap, 1892. augusztus 7., 5.

Királyhymnus megzenésítésére beérkezett három legjobb pályaművet, ez a bemutató azonban a kompozíciók alacsony színvonala miatt botránnyba fullad. 1892. augusztus 18-án negyven vidéki és fővárosi dalegyesület tagjaiból állt össze a Budapesti Hírlap tudósítója szerint négy-ötszáz főből álló férfikar, vagyis a legnagyobb, amelyet „Budapest valaha csak hallott.”⁸⁰ Az óriáskar zenei teljesítménye azonban csalódást keltett a hallgatóságban, és a Jókai szövegére komponált, „halvaszületett himnuszokat” a kisszámú közönség mérsékelt lelkesedéssel fogadta: „Az udvariasság gyér tapsait elnyomta az őszinteség pisszegő szavazata.”⁸¹ Nem így a másnapi díszelőadáson. Erkel és Jókai *Királyhymnus*ának ősbemutatójára 1892. augusztus 19-én, az országos dalünnep díszhangversenyén, 11 órai kezdettel került sor.

Végül Erkel Ferenc a közönség nagy ovációi között mutatta be a Jókai versére írt királyhymnusát. Az előbbi két énekkar s az orkesztrum adta elő. Sajnos, hogy a koszorús költő e műve sem a királyhymnus, hanem csak egy király himnus. Természetesen sokkal jobb és magyarabb a tegnap hallottaknál; de szájról-szájra nem fog járni soha s még akkor sem terjed el, ha — mint halljuk — hivatalossá teszik. — A himnus versét az új mű bemutatása előtt Szirmai Imre, a népszínház tagja, szavalta el hatalmas hangon, példás egyszerűséggel, melegen ; de ez a szép előadás sem bírta feledtetni, hogy ez a néhány strófa nem lelkesíthet zeneköltőt, sőt verselésbeli hibái valóságos akadályok.⁸²

A magyar királyi opera zenekarát, a budai dalárdát és a Ganz-gyár énekarát maga a komponista, Erkel Ferenc vezényelte. Az ősbemutató óriási közönségsiker: a tudósítók ugyan nem hallgatják el az ünneplést és az ovációt, azonban továbbra is bírálják Jókai szövegét. A média ítélete sommás: a (jól bejáratott) Erkel–Jókai szerzőpáros királyhymnusza „[t]ermészetesen sokkal jobb és magyarabb a tegnap hallottaknál; de

80 G., *Az országos dalünnep*, Budapesti Hírlap, 1892. augusztus 19., 4.

81 *Uo.*

82 *Uo.*, 9–10.

szájról-szájra nem fog járni soha s még akkor sem terjed el, ha — mint halljuk — hivatalossá teszik.”⁸³

A hírlapíró jóslatának az első fele is csak részben teljesült. Az Erkel-Jókai *Királyhymnus* jelentékeny karriert futott be, az első világháborúig kifejezetten népszerű volt. Az élet különös fintora, hogy a jubileumi ünnepségeken Jókai tiszteletére is számtalanszor felcsendült. A Hungaroton az Erkel-kórusművek között adta ki.⁸⁴ Kassai István zongoraművész, Erkel Ferenc életművének kitűnő ismerője Erkel utolsó, befejezett kompozícióját „több mint hatásos zenedarabként” jellemzi, amely világos állásfoglalás, zenei válasz Liszt *Király-dal*ának betiltására.⁸⁵ Bár az eredeti zenekari változat partitúrája elveszett, Erkel Gyula zongorakivonatával és átíratában két változatban is megjelent. Kassai értelmezésében a királyhymnus ugyan csak epizód Erkel és Jókai alkotótársi kapcsolatában, ám nem jelentéktelen. Kassai a cikk megjelenése előtt nem sokkal korábban előkerült komponálási vázlat és a zongoraátíratok alapján meggyőzően bizonyítja, hogy „a zenei idézetek a szöveggel ellentétes mondanivalót sugallnak”.⁸⁶ A szöveg és zene egymáshoz való viszonya tehát éppen azt a módszert követi, amelyet esztétikai-irodalmi szövegeiben maga Jókai is követ, és tekintettel a két alkotó kapcsolatára, ez egyáltalán nem tekinthető véletlennek. Kassai elemzése azokra a zenei idézetekre fókuszál, amelyek a *Bánk bán* és a Kölcsey-hymnus dallamfordulatainak felidézésével „kettős kódolásúvá” teszik a királyhymnuszot:

A darab egy akkor közismert népdal idézetével indul, melyet Erkel beemelt a *Bánk bán* című operába. Mint nyitókórust hallhatjuk, „Szép örömkönnny ragyogása” szövegkezdettel. Az operában Gertrudis királynét köszöntő dallam a királyhymnuszhoz is illik, hihetnénk. Ám a népdal eredeti szövege így kezdődik:

83 *Uo.*, 10.

84 ERKEL Ferenc, *Kórusművek*, Bartók Béla Férfikar, Musica Nostra Nőiakar, István Király Opera Kórus, Balatoni Sándor, Kassai István, Csányi Valéria, Szabó Ferenc, MÁV Szimfonikus Zenekar, Lakner Tamás, Somogyváry Ákos, 2011. A Királyhymnus meghallgatható itt: <https://www.youtube.com/watch?v=KjPFWJUU8JI>

85 KASSAI István, *Egy elfeledett Erkel-kórusmű: Az utolsó hymnus*, Új Magyarország, 1994. január 22., 14–15.

86 *Uo.*, 15.

„Megkondultak a harangok, elhala / boldogtalan szerelmem szép angyala”... [...] A Magyar király-himnusz 6-7. ütemében az „országunk királyát” szavak alatt a Kölcsey Himnusz hangjainak tükörfordítása hangzik fel. De nem azé a részé, melyre első pillanatban gondolnánk, a „Jókedvvel, bőséggel” dallamáé, hanem a „Ha küzd ellenséggel” soré. És, hogy ez nyilvánvaló legyen, a zongora bevezetőjének 3-4. ütemében alaphelyzetben is bemutatja ezt a dallamfordulatot. A Magyar király-himnusz 14. ütemének dallama szintén a Bánk bánból való. Abból a gyönyörű kórusból, melyet a mai közönség nem ismerhet, mert a több mint fél évszázada kizárólagosan játszott Nádasdi-féle átdolgozásban ez csak mint zenekari közjáték szerepelhet, szöveg nélkül, persze. [...] A Magyar király-himnuszba beemelt dallamrész szövege így hangzik: „Hogy a magyar szabad legyen”. Maga az Ima pedig közvetlenül a királyné meggyilkolása után hangzik fel a Bánk bánban. Tapintatos utalás, épp egy királyhimnuszba való... A kórusmű a Kölcsey Himnuszából vett idézettel zárul: „A múltat s jövőndőt” dallamát hallhatjuk a „Tartsd meg a királyt” szöveg alatt. Azt a múltat és jövőndőt, amit már e nép megbűnhődött.⁸⁷

A királyhimnusz kérdése nem került le a napirendről, 1918-ban Juhász Gyula sem tudott kibújni a királyhimnusz-írás feladata alól, a tengeri kigyó az ő életében is számos bonyodalom okozója lett.⁸⁸ A lapok nemcsak a képviselőházi vitákról számoltak be, hanem a civil szféra ismétlődő próbálkozásairól is:⁸⁹ a Magyar Dalegyesületek Országos Szövetsége még az 1910-es években is kísérletezik királyhimnusz-pályázattal. Hogy a Gotterhaltét nem sikerült „magyar királyhimnusszal” felváltani, annak *tényleges* okát a Jókai „túlloyalitása” körül kirobbant botrány „rendezői” éppúgy tudták, mint a főszereplők és a statiszták. Hogy a

87 *Uo.*, 15.

88 Vö. JUHÁSZ GYULA, *Versek III, 1926–1934: Utánzatok, rögtönzések, töredékek, énekkari szövegek, műfordítások*, s. a. r. ILIA Mihály, PÉTER László, Bp., Akadémiai, 1963 (Juhász Gyula Összes Művei 3.), 378–380; PÉTER László, *Juhász Gyula a forradalmakban*, Bp., Akadémiai, 1965 (Irodalom – szocializmus), 36. skk; 57. skk; 313. (Köszönettel tartozom Ilia Mihálynak, aki a két eset közötti párhuzamra felhívta a figyelmemet.)

89 A Budapesti Hirlap 1903. április 17-i számának A *Gotterhalte* című vezércikke is ezzel a témával foglalkozik.

sajtónyilvánosságban ez először 1916-ban (!), a Budapesti Hírlap „Levelek” rovatában tematizálódott, *nyíltan*, az száz év távlatából inkább tragikomikusnak hathat. A levelező a királyhimnusz körül zajló szakadatlan polémiaira reflektálva mondja ki, hogy nem a szöveg és a zene a magyar királyhimnusz megszületésének fő gátja, hanem „meglévő himnuszunk mellőzésének veszedelme.”⁹⁰ Vagyis Jókai nem Ferenc Józsefhez volt „túl lojális”, hanem a *vox populira* süket. Nem hitte, hogy a magyar királyhimnusz veszélyeztethetné Kölcsey néphimnuszának nemzeti himnusszá válását, mert világosan látta a két „műfaj” közötti különbséget. Egy valamit azonban nem vett észre: hogy senki más nem tulajdonít ennek a különbségnek jelentőséget.

90 SZÉKELYFÖLDI, *A királyhimnusz kérdése*, Budapesti Hírlap, 1916. június 11., 31.